

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOTYROS IR KOMUNIKACIJOS KATEDRA

Aušra Balčiuvienė

Lietuvių kalbotyros specialybės II kurso studentė

Deminutyvų vartojimas šnekamojoje kalboje

Magistro darbas

Darbo vadovė
Doc. dr. Jurgita Macienė

Šiauliai, 2009

Turinys

Įvadas	3
1. Deminutyvų ir šnekamosios kalbos samprata.....	6
2. Specialiosios reikšmės deminutyvai	12
3. Daiktavardžių deminutyvai	14
3.1. Daiktavardžių deminutyvų daryba.....	14
3.2. Daiktavardžių deminutyvų darybos reikšmės	16
3.3. Sinonimiškų deminutyvinių priesagų semantika	26
4. Būdvardžių deminutyvai	30
4.1. Būdvardžių deminutyvų daryba.....	30
4.2. Būdvardžių deminutyvų darybos reikšmės	30
4.3. Būdvardžių deminutyvų vartojimas šnekamojoje kalboje	36
5. Skaitvardžių deminutyvai	39
5.1. Skaitvardžių deminutyvų daryba	39
5.2. Skaitvardžių deminutyvų darybos reikšmės.	40
5.3. Skaitvardžių deminutyvų vartojimas šnekamojoje kalboje	42
5.4. Sinonimiškų deminutyvinių priesagų semantika	43
6. Šnekamosios kalbos deminutyvų vaidmuo stiliaus figūrose	45
Išvados	50
Šaltiniai ir literatūra	52
Santrauka.....	55
Priedai	57

Įvadas

Lietuvių kalbos deminutyvai yra įvairių kalbotyros mokslo šakų tyrinėjimo objektas. Tai viena emocingiausių kalbos priemonių, parodančių kalbėtojo lingvistinę nuovoką ir skonį. Nors kai kurie kalbininkai (J. Pikčilingis, K. Župerka) nurodė, kad šie dariniai turi šnekamąjį atspalvį, platesnis jų vartojimas šnekamojoje kalboje nėra analizuotas. Temos naujumas, ekspresyvumas yra priežastys paskatinusios darbo autorę parašyti magistro darbą.

Tyrimo objektas: deminutyvai, vartojami šnekamojoje kalboje.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Pagrindinis šio darbo *tikslas* – aptarti šnekamojoje kalboje rastų deminutyvų darybą ir vartojimą.

Uždaviniai:

- 1) išskirti šnekamojoje kalboje vartojamų deminutyvų darybos formantus;
- 2) išanalizuoti deminutyvinių priesagų suteikiamas reikšmes;
- 3) aptarti deminutyvų sudaromas darybinių sinonimų eiles; sinonimiškus afiksus;
- 4) paaiškinti kalbėtojo santykį su adresatu ar kalbamuoju objektu;
- 5) aptarti mažiųjų maloninių žodžių funkcijas tekste, stiliaus figūrose;
- 6) paanalizuoti deminutyvų vartojimo šnekamojoje kalboje priežastis.

Tyrimo medžiaga. Tyrimui buvo pasirinkta dvejopa medžiaga. Tiriamųjų pavyzdžių pamatas – VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Kompiuterinės lingvistikos centre parengti *Šnekamosios lietuvių kalbos tekstynas I (2006)* (jo apimtis ~ 50 tūkst. žodžių) ir *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas II (2008)* (jo apimtis ~ 200 tūkst. žodžių). Pateiktuose tekstynuose buvo rasta 1470 deminutyvų vartojimo pavyzdžių: daiktavardžio – 1343, būdvardžio – 113 skaitvardžio – 14). Antroji pavyzdžių dalis (137 pavyzdžiai) yra surinkta ir užrašyta magistro darbo autorės iš radijo laidų, televizijos, žmonių pokalbių.

Tyrimo naujumas ir aktualumas. Deminutyvai sudaro didelę šnekamosios leksikos dalį. Dauguma lietuvių kalbos deminutyvų tyrinėtojų dėmesį koncentruoja ties deminutyvų daryba ir iš tos darybos kylančiomis reikšmėmis. Analizuodami mažiųjų žodžių vartojimą, kalbininkai dažniausiai mini tautosakoje randamus deminutyvus, o vartojimas šnekamojoje kalboje menkai tėra tyrinėtas. Šis magistro darbas yra skirtas platesnei šnekamojoje kalboje vartojamų deminutyvų analizei, kuri atskleis nemažai informacijos ne tik apie deminutyvų darybą, vartoseną, bet ir apie jų reikšmę stilistinėms figūroms.

Tyrimo metodai. Surinkta medžiaga analizuota taikant šiuolaikinės darybinės analizės, skaičiavimo, substitucijos metodus. Taikomas substitucijos metodas leidžia parodyti ne tik deminutyvų ekspresyvumą, estetiškumą, bet ir įrodyti teksto prasmės, stilistinių atspalvių, vertinimo pakitimą. Išskiriamas tyrimo vienetas – deminutyvas, interpretuojama deminutyvo vartojimo paskirtis sakinyje. Darbe pateikiama rastų pavyzdžių statistika. Atsižvelgiant į tai, kad tyrimo objektas yra deminutyvai, kurie vartojami šnekamojoje kalboje, ir siekiant perteikti šios kalbos atmainos specifiškumą, darbe pavyzdžiai cituojami originalūs, skliausteliuose nurodant taisyklingą (bendrinei kalbai priimtina) vartoseną. Deminutyvai analizuojami aprašomuoju analitiniu būdu.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, šešios dėstymo dalys, išvados, šaltiniai, literatūros sąrašas ir priedai.

Įvade aptariami tyrimo objekto pasirinkimo motyvai, tikslas ir pagrindiniai uždaviniai. Taip pat įvardijami tyrimo metodai ir darbo eiga.

Pirmoje dalyje – *Deminutyvų ir šnekamosios kalbos samprata* – aptariama deminutyvų ir šnekamosios kalbos samprata. Pateikiamos kalbininkų nuomonės apie deminutyvų darybą, kilmę, santykį su pamatiniu žodžiu, šnekamąja kalba. Antroje dalyje – *Specialiosios reikšmės deminutyvai* – išskiriami šnekamojoje kalboje vartojami mažybiniai maloniniai žodžiai, kurių reikšmė yra gerokai apiblukusi: vedinys žymi kiek kitokį objektą negu jo pamatinis žodis, t. y. vedinys su deminutyvine priesaga tampa pagrindiniu referentu, apibūdinančiu denotatą. Trečioje (*Daiktavardžių deminutyvai*), ketvirtoje (*Būdvardžių deminutyvai*) ir penktoje (*Skaitvardžių deminutyvai*) dalyje apibendrinama visa iš *Šnekamosios lietuvių kalbos tekstyno I (2006)* ir *Sakytinės lietuvių kalbos tekstyno II (2008)* bei darbo autorės surinkta medžiaga, analizuojamos daiktavardžių, būdvardžių, skaitvardžių deminutyvų grupės, išskiriami dominuojančių afiksų vediniai. Analizė skirta šnekamosios kalbos deminutyvų vartosenai ir sinonimiškumui aptarti. Kiekviename skyriuje analizuojama tam tikros kalbos dalies (daiktavardžio, būdvardžio, skaitvardžio) deminutyvų daryba, aptiriamos darybos reikšmės, deminutyvų vieta sakinyje, priesagų sinonimiškumas. Šeštoje dalyje – *Šnekamosios kalbos deminutyvų vaidmuo stiliaus figūrose* – analizuojama deminutyvų reikšmė konkrečiai stiliaus figūrai, aktualizuojamos jo funkcijos.

Darbo gale pateiktos išvados, šaltinių (tekstynai, magistro darbo autorės pavyzdžiai) ir literatūros (lietuvių ir rusų kalbomis) sąrašas, santrauka lietuvių ir anglų kalbomis. Visi surinkti deminutyvų vartojimo pavyzdžiai yra pateikti prieduose.

Darbo metu naudotasi „Dabartinės lietuvių kalbos gramatika“ (2006) (toliau – *DLKG*) ir „Lietuvių kalbos gramatikos“ I tomu (1965) (toliau – *LKG*). Gramatikose buvo ieškoma, ką gali reikšti vienos ar kitos priesagos vediniai, iš kokių kalbos dalių su aptartais afiksais gali būti padaromas vienas ar kitas vedinys. Taip pat naudotasi S. Ambrazo, J. Balkevičiaus, G. Čepaitienės, E. Jakaitienės, S. Keinio, R. Koženiausienės, A. Paulauskienės J. Pikčilingio, J. Macienės, V. Urbučio, K. Župerkos ir kt. darbais (žr. Literatūros sąrašą).

1. Deminutyvų ir šnekamosios kalbos samprata

Deminutyvai. Deminutyvais vadinami mažiabūtinės maloninės reikšmės žodžiai, padaryti su tam tikromis deminutyvinėmis priesagomis. Išsamesnis deminutyvų apibrėžimas randamas „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“: „Jais [deminutyvais – A. B.] yra laikomi priesagų vediniai, padaryti iš daiktavardžių [ir kitų kalbos dalių – A. B.] ir žymintys tą patį ar bent tos pačios rūšies dalyką kaip ir pamatinis žodis, tačiau paprastai skirtingo dydžio (dažniausiai – mažesni, rečiau – didesni) ar bent taip nusakyta, kad būtų matyti to dalyko vertinimas bei su juo susijusios emocijos, kurios gali būti kuo įvairiausios (nuo pasigėrėjimo iki pasibjaurėjimo). Taigi deminutyvų terminas čia suprantamas pačia plačiaja prasme ir apima ne tik mažumą ar malonumą žyminčius žodžius bei formas, bet ir tai, kas kartais atskirai yra vadinama didinamaisiais dariniais (amplifikatyvais, augmentatyvais) ir menkinamaisiais dariniais (pejoratyvais, deterioratyvais) (DLKG, 2006, 87).“ Vadinasi, deminutyvai yra ne tik objektyvūs vediniai, bet ir atspindi subjektyvų emocinį, ekspresinį vertinimą. Esama atvejų, kai deminutyvą pasirenkama vartoti ne dėl mažumo / didumo reikšmės, bet būtent dėl jo emocinės malonumo semos: pvz., *mergelė, bernelis, saulelė*. Tokie deminutyvai dažniausiai atspindi kalbančiojo požiūrį, santykį su vaizduojamuoju objektu, ir yra vartojami, nes kelia tam tikras malonias asociacijas.

Panašūs, tik ne tokie išsamūs deminutyvo apibrėžimai pateikiami S. Keinio „Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryboje“ (Keinys, 1999, 51), R. Jautakienės „Pagrindiniuose literatūros teorijos terminuose“ (Jautakienė, 2002, 19), „Tarptautinių žodžių žodyne“ (TŽŽ, 2003, 153).

Greta termino *deminutyvas* „Kalbotyros terminų žodyne“ yra nurodomas dar vienas šio termino variantas *diminutyvas* (KTŽ, 1990, 46), kuris lietuvių kalbininkų darbuose nėra vartojamas. Pasak J. Macienės, forma *diminutyvas* „artimesnė kitų kalbų terminams: rusų *дuмнyмyмe*, anglų *diminutive*, prancūzų *diminutif*, vokiečių *Diminutiv*“ (Macienė, 2005, 7).

Deminutyvai nėra vien tik lietuvių kalbos reiškinys. Deminutyvų būta ir sanskrito, senovės graikų, prūsų bei lotynų kalbose. J. Macienė „Deminutyvų stilistikoje“ (Macienė, 2005, 16–23) trumpai aptarė deminutyvų ir deminutyvinių priesagų paplitimą ir kitose kalbose. Giminiškoje lietuvių kalbai latvių kalboje yra apie 60 priesagų, su kuriomis gali būti sudaromi deminutyviniai daiktavardžiai (dažniausios priesagos *-iņš, -iņa, -ītis, -īte, -elis, -ele*), būdvardžiai (dažniausia priesaga *-iņš, -iņa*).

Mažybinių žodžių vartojimas yra vienas iš latvių kalboje skiriamojo nuoširdžio stiliaus būdingų požymių. Šis stilius kalbos priemonėmis išreiškia simpatijas, draugišką požiūrį užuojautą.

Nesvetimi deminutyvai yra ir rusų, vokiečių, italų, lenkų kalboms.

Iš mažybinių deminutyvų reikšmės išsirutulioja papildomi semantiniai atspalviai. Įprasta manyti, kad mažas daiktas yra malonus, mielas: „mažumo ir teigiamo emocinio vertinimo ryšys, matyt, yra bendražmogiškos prigimties – kaip tam tikras žmogaus ir grėsmingo pasaulio atspindys: negrėsmingi, nepavojingi (maži, neintensyvūs) daiktai ar reiškiniai suvokiami kaip malonūs, geri.“ (Gudavičius, 2000, 136). A. Paulauskienė pabrėžia, kad lygiai taip pat, šalia mažumo – malonumo reikšmės, mažumas gali rodyti ir neigiamą vertinimą: silpnumą, menkumą, pajuokos vertą dalyką. (Paulauskienė, 1994, 66).

Tikroji deminutyvo reikšmė dažniausiai išryškėja iš platesnio konteksto: tas pats mažybinis žodis viename kontekste gali žymėti mažą ar malonų dalyką, kitame – reikšti neigiamą vertinimą ar net ironiją.

Taigi galima teigti, kad didžioji dalis deminutyvų nėra emociškai neutralūs, t. y. šalia savo leksinės reikšmės žymi tam tikrą emocinį atspalvį. K. Župerka „Stilistikoje“ išskiria dvi stambias, emocinį atspalvį žyminčias grupes, pagal tai, kaip yra išreiškiamas „santykis su kalbamuoju daiktu bei su adresatu“ (Župerka, 1997, 18):

1. Teigiamas vertinimas (maloninis (malon.))

2. Neigiamas vertinimas (menkinamasis (menk.), niekinamasis (niek.), ironijos (iron.), pajuokiamasis (juok.), vulgarus (vulg.)).

Rusų kalbininkė N. Vinogradova teigia, kad deminutyvai atspindi subjektyvų vertinimą, kuris išryškėja tada, kai pabrėžiami emociniai deminutyvinių vedinio komponentai (Виноградова, 1984, 175–192). Būtent pagal tuos emocinius komponentus galima išryškinti kalbėtojo santykį su pavadinamu dalyku ar atskiru jo požymiu (Барлас, 1968, 149). Įdomu yra tai, kad pasitaiko atveju, kai pamatinis žodis, įgavęs deminutyvinę priesagą, žymi visiškai kitokią emocinį vertinimą nei jo pirmtakas. Tokį reiškinį plačiau aprašė A. Gudavičius „Etnolingvistikoje“: „Paprastai emocinį vertinimą turinti priesaga „nugali“ žodžio reikšmės loginį aspektą. Žodis, turintis aiškių negatyvių vertinimų, gavęs deminutyvinę priesagą, tampa teigiamai konotuotas ir atvirksčiai (*kvailėlis, rimteiva*, plg.: – *Graži raganėlė. Graži per velnią Nimpa, kaip sakydavo senovės graikai /J.Treins/*)“ (Gudavičius, 2000, 127).

Maloninį atspalvį perteikiančiais deminutyvais šnekamojoje kalboje dažniausiai kreipiamasi siekiant įsiteikti artimam žmogui (*saulyte, uogyte, kačiuk, meškiuk*), jaunesnio amžiaus asmeniui (*vaikeli, mergyte, berneli*) arba sušvelninti neigiamą išpūdį (*oželi, gyvačiuke, raganiuke*). Taip pat maloniniai žodžiai dar yra vartojami tada, kai norima perteikti subjektyvų požiūrį ar santykį su vaizduojamuoju objektu ar sukurti švelnesnės kalbos išpūdį, pvz., *pienukas, cukriukas, gyvuliukas, pinigėliai, sąskaitėlė, minutėlė, sekundėlė* ir pan. Pasak A. Kučinskaitės, labai svarbu, kad toks mažybinių žodžių vartojimas būtų saikingas. Deminutyvais perkrauta šnekamoji kalba ne tik kad atrodo nenatūrali, dirbtina, bet ir erzina, nuteikia nemaloniai: „oi ta minutėlė! Ausys paskausta, kai dažniau reikia telefonu į ką kreiptis. Kur tik skambini – į įstaigą ar butą – ir prašai ką pakviesti, dažniausiai išgirsti vienodą atsakymą: Minutėlė! [...] Geriausi žodžiai pasidaro įkyrūs, jeigu juos dažnai ta pačia reikšme, tokiomis pat aplinkybėmis kartojame” (Kučinskaitė, 1990, 90).

Neigiamą vertinimą turinčius deminutyvus klasifikuoti gana sunku. Daugumos deminutyvų vertinamasis atspalvis išryškėja tik iš konteksto, tam tikros pavartojimo situacijos. Pavyzdžiui, maloninį atspalvį turintis deminutyvas *vaikelis*, kontekste gali įgyti menkinamąjį atspalvį, pvz. *Ar patiko tau tas kavalierius? Ai toks mamytės vaikelis*¹. Kokias deminutyvų reikšmes gali sustiprinti, pabrėžti kontekstas, analizavo J. Pikčilingis „Lietuvių kalbos stilistikos“ II tome: „Ironijos reiškimo priemonė – „perkeltine reikšme“ vartojamos deminutyvinės priesagos *-ėlis, -ė, -(i)ukas, -ė* ir kt. Kalbėdamas apie neigiamą asmenį, neigiamą jo bruožą ar ypatybę, neigiamą reiškinių, autorius, žiūrėk, ima ir pavartoja maloninį ar mažybinių daiktavardį, būdvardžio deminutyvą“ (Pikčilingis, 1975, 303).

Ironija, menkinamasis atspalvis daugiausia susijęs sušnekamąja kalba, todėl nieko keista, kad daug vulgarios leksikos, menkinimo, ciniško požiūrio, neigiamą vertinimą žyminčių deminutyvų galima rasti žargone.

Kiek kitokią nuomonę apie neigiamą vertinimą turinčius žodžius pateikia E. Jakaitienė, kuri teigia, kad „lietuvių kalboje, kaip ir daugelyje kitų kalbų, neigiamo emocinio vertinimo žodžių nepalyginamai daugiau negu teigiamo“ (Jakaitienė, 1988, 51). Deminutyvus ji priskiria tik teigiamą emocinį komponentą žymintiems žodžiams: *mamytė, mamaitė, mamulė, mamužėlė, mamytužėlė, mamyčiukė, mamuliukė* ir kt.

¹ Magistro darbo autorės surinkti ir užrašyti žmonių pokalbių, radijo laidų, televizijos vartojami deminutyvai. Toliau iš šio šaltinio bus cituojama, tekste nurodant trumpinį (Žmn. pok.) arba pažymint konkretų šaltinį

Deminutyvai gali būti padaromi kone iš kiekvieno daiktavardžio pridedant deminutyvinę priesagą. Taip pat deminutyvai dar gali būti padaromi iš būdvardžių, skaitvardžių, kiek rečiau veiksmažodžių. Šnekamojoje kalboje yra polinkių, kurie būdingesni arba iš viso tėra būdingi tik jai: parenkamas šnekamąją charakteristiką turintis darybos modelis (žr. Pikčilingis, 1975, 68).

Mažybinių žodžių vartojimas yra paveldėtas iš tolimos praeities. S. Ambrazas teigia, kad „dauguma lietuvių kalbos deminutyvų darybos afiksų yra kilę iš priesagos *-ko-, determinatyvų *-l-, *-g-, *-s-, *-t-, kiti atėjo iš būdvardžių, ypatybės turėtojų, veikėjų pavadinimų, vienas kitas jų paskolintas iš slavų kalbų.“ (Ambrazas, 2000, 87).

Deminutyvų darybą, dariausias priesagas gana plačiai aprašė V. Urbutis „Lietuvių kalbos gramatikoje“, „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“. Jis nurodė, kad dažniausios deminutyvinės priesagos yra **-elis (-ė)**, **-ėlis (-ė)**, **-(i)ukas (-ė)**, **-utis (ė)**, **-aitis (-ė)**, kurias galima jungti beveik su kiekvienu daiktavardžiu, ir paprastai junglumas įmanomas ne tik su kuria nors viena priesaga, bet net su keliomis ar keliolika iškart. „Jau vien iš to galima spręsti, kad deminutyviniai daiktavardžiai priesagų vedinių tarpe sudaro pačią stambiausią darybos grupę“ (LKG, 1965, 254).

Ne dėl visų deminutyvinių priesagų analizės kalbininkų nuomonės sutampa. Vieni (Ambrazas, Urbutis) teigia, kad formanto **-elis, -ė** variantas yra priesaga **-ėlis, -ė** ir aptaria šias priesagas kartu, neišskiriant, kiti (Jakaitienė, Macienė, Paulauskienė) – taip pat kalba apie du vienos priesagos variantus, tik pabrėžia, kad pavyzdžius yra lengviau aptarti, kai jos rašomos atskirai.. S. Ambrazo teigimu „priesaga ***-ėlijo-** gali būti atsiradusi iš ***-elijo-** ilgėjant ir siaurėjant balsiui e kirčiuotoje pozicijoje.“ (Ambrazas, 2000, 95).

„Lietuvių kalbos enciklopedijoje“ (LKE) priesaga **-elis, -ė** yra išskiriama, kaip viena dariausių deminutyvinių priesagų, vartojamų triskiemeniuose deminutyvuose (pvz., *gatvelė, lašelis, seselė*). Dvigubai rečiau vartojamas variantas **-ėlis, -ė** (*pavasarelis, raštininkėlis*) (LKE, 2008, 113), kuris yra jungiamas prie daugiaskiemenių žodžių. Atsižvelgiant į šių priesagų skirtingą darumą, magistro darbe jos aptiriamos kaip skirtingos priesagos, o ne tos pačios priesagos variantai.

Dažniausiai deminutyvai yra išvedami su viena priesaga, tačiau kartais jų daryba esti kelių (dviejų, trijų ir daugiau) pakopų (žr. Macienė, 2005, 32). S. Keinys tokias priesagas vadina sudurtinėmis, kurios galėtų būti laikomos vienos pakopos vediniais, ir išskiria būdingiausias – **-užėlis, -ė** (*brolužėlis, mergužėlė*), **-utėlis, -ė** (*sesutėlė, vaikutėlis*), **-utaitis, -ė** (*laputaitė, tetutaitė*,

vaikutaitis), **-ulėlis**, **-ė** (*motulėlė, tėvulėlis*), **-ytėlis**, **-ė** (*dukrytėlė, sunytėlis*), **-eliukas**, **-ė** (*karveliukė, nameliukas, seneliukas*). J. Macienė, A. Paulauskienė ir V. Urbutis su tokia nuomone nesutinka ir laiko minėtas priesagas junginiais, samplaikomis, su kuriomis išvestus deminutyvus galima laikyti kelių darybos pakopų. Darbe remiamasi LKG (LKG 1965, 288) pateikta samprata, kad tokios priesagos yra daugiapakopės.

Iš to paties pamatinio žodžio išvesti deminutyvai yra bendrašakniai dariniai, sudaryti su skirtingomis priesagomis. Ta pati arba labai artima lekinė reikšmė leidžia kalbėti apie deminutyvus kaip apie darybinius sinonimus. Darybiniai sinonimai šalia leksinės reikšmės turi darybos reikšmę – „tai reikšmė, sukuriama darinio struktūrinių sandų bei jų santykio“ (Vaskelienė, 2000, 14). Svarbu pažymėti, kad atskiras, pavienis afiksas savarankiškos reikšmės neturi – reikšmę sukuria vedinio struktūrinių komponentų visuma (Янко-Триницкая, 1963, 84).

Šnekamosios kalbos sąvoka. Šnekamosios kalbos vaizdingumas kuriamas, išryškinamas vartojant deminutyvus. Šnekamoji kalba – tai kalba, kuri dažniausiai vartojama viešame ir privačiame gyvenime. Šiai kalbos atmainai, priešingai nei bendrinei kalbai, nebūdingas itin griežtas bendravimo stilius. Kalbančiajam nėra svarbūs jokie stilistiniai reikalavimai, jis gali laikytis individualių, tik tam komunikacijos aktui priderančių taisyklių. Drauge gali atsiskleisti „šiurkštumo, familiarumo atspalvis“ (Pikčilingis, 1971, 331). Tačiau negalima būtų teigti, kad šnekamojoje kalboje visai viskas galima. Pasak L. Grumadienės, „kalba turi atitikti aplinką, derintis prie jos“ (Grumadienė, 1994, 10). Šiame stiliuje nelieta vietos knyginei kalbai, moksliniams terminams: „buitinėje šnekamojoje kalboje vargiai išgirsime žodžius *konceptija, hermeneutika, transcendentinis* ir pan.“ (Gudavičius, 2007, 16).

Šnekamoji kalba iš kitų kalbos atmainų išsiskiria savo vaizdingumu, originalumu, ekspresyvumu: dažnas vaizdingas pasakymas atsiranda „čia ir dabar“, buitinėje kalbinėje situacijoje. Todėl nieko keista, jei čia pasitaiko žodžių – naujadarų – kurie neatitinka įprastinių darybos modelių, vartosenos normų ir neretai pavartoti tik „tam atvejui“, tik „vieną kartą“.

V. N. Vinogradova, lygindama knygines ir šnekamosios kalbos atmainas, deminutyvus priskiria šnekamosios kalbos leksikai (Виноградова, 1984, 175–192).

Deminutyvų vartojimo tradicija siekia seniausius laikus ir turbūt galima daryti prielaidą, kad maloniniai žodžiai į dabartinę šnekamąją, buitinę kalbą perėjo (arba bent jau labai išpopuliarėjo jų vartoseną) iš tautosakos dainų: *bėrasai žirgeli, mergele lelijėle, močiute sengalvėle, naujasis rateli* ir pan. Būtent jie suteikė kūriniai švelnų, malonų koloritą, skambesį,

rimą. Tokie ritmingi, skambūs maloniniai žodžiai greit įsitvirtino žmonių sąmonėje ir ir padėti vartoti iš kartos į kartą.

Šnekamosios kalbos pagrindine funkcija galima laikyti bendravimo funkcija, bet, žinoma, svarbios yra ir pranešimo bei emocinio poveikio funkcijos. Tarpusavyje komunikuojantys dalyviai keičiasi informacija, ir tai neapsieina be emocijų. Emocijoms pastiprinti, jas ryškiau perteikti pasitelkiama vaizdinguosius deminutyvus: santykį su adresatu parodo kiek familiaroki, intymūs šeimos narių vardai: *motinėle, dėdelis, tėvukas, tėvelis, mamuka* ir pan.; meilinumą, pataikavimą parodo persodrinta mažybiniiais žodžiais kalba. Ironiją, menkinimą deminutyvas vaizduoja tada, kai yra padaromas iš pamatinio žodžio, kuris įvardija aukštesnį socialinį statusą, tam tikrą pareigybę: *policininkėlis, žmogelis, viršininkėlis* ir pan.

Kalbėsenos laisvumas, polinkis vartoti ryškesnį ar sodresnį žodį, išreiškiantį kalbančiojo santykį su pašnekovu ar objektu – visa tai būdinga šnekamajai kalbai, todėl švelnių, maloninių žodžių vartojimas čia yra gana dažnas.

2. Specialiosios reikšmės deminutyvai

Ne visi su deminutyvinėmis priesagomis sudaryti vediniai tekste yra ir gali būti vartojami vietoj jų pamatinio žodžio, ir atvirksčiai. Pasitaiko atvejų, kai deminutyvas iš bendrinės kalbos visiškai išstumia pamatinį žodį ir vedinys su deminutyvine priesaga tampa pagrindiniu referentu, apibūdinančiu denotatą. Tokie deminutyvai yra įrašyti į „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“ ir turi atskiras reikšmes. J. Macienė „Deminutyvų stilistikoje“ išskiria kelias tokių deminutyvų grupes:

1. Vedinais pavadinami objektai kitų, neišvestų pavadinimų neturi. Tie vediniai žymi gyvūno nesubrendimą, jaunumą.
2. Vedinais pavadinami objektai kitų, neišvestų pavadinimų neturi, bet vedinių leksinėje reikšmėje galima išskirti mažumo, malonumo komponentą.
3. Vediniai, kurių pamatinio žodžio leksinė reikšmė yra tokia pati kaip ir vedinio, tačiau šis vartojamas dažniau nei pirminis (pamatinis) žodis. Jų deminutyvinė reikšmė yra apiblukusi.
4. Vediniai, kurių pamatinis žodis žymi kiek kitokį objektą. Vediniuose dažniausiai pabrėžiamas mažumo komponentas
5. Vediniai, kurių pamatinis žodis žymi kiek kitokį objektą. Vediniuose dažniausiai pabrėžiamas malonumo komponentas

Vadovaujantis J. Macienės skirstymu, galima pirmajai grupei priskirti tokius šnekamajai kalbai būdingus deminutyvus, kaip *šuniukas* (*Laimos kalė atsivedė septynis šuniukus*) (Žmn. pok), *berniukas*, *mergaitė* (*Kas gimė? Berniukas? / Ne./ O tai tada kas?*)(TV3 laida *Džin* 2009 bal. 4), *kačiukas* (*Kaimynkos [= kaimynės] katė šiemet vėl turės kačiukų*) (Žmn. pok.), *liūtukas* (*Liepa Lietuvos zoologijos sode gimęs liūtukas jau sustiprėjo ir pasirodo lankytojams* (TV3 žinios 2008 spal.2) ir pan. Pažymėtina yra tai, kad šiai grupei priskiriami tik tokie deminutyvai, kurie sakinyje vartojami vienintele leksine reikšme, žyminčia jaunumą, t. y., kada kalbama apie jauniklius. Priešingu atveju, t. y. jei deminutyvas vartojamas dėl malonumo komponento, pvz., *pasikviesim šuniuką ir su šuniuku pažaisim²*, šiai grupei jis nepriskiriamas.

² Šnekamosios kalbos tekstynas // <http://donelaitis.vdu.lt/~andrius/SKT/SKT-paiesk.php>. Toliau iš šio tekstyno cituojami pavyzdžiai bus tekste žymimi sutrumpintai (ŠnKT).

Antrai grupei galima priskirti tokius buitinei kalbai būdingus žodžius kaip ***grybelis*** ‘medicininė liga’ (*skaityk [= žinok], tasai tablets [= tabletes] gera [= geria] nuo grybelio žinai*) (ŠnKT), ***kablelis*** ‘skyrybos vienetas’ (*Per nulis kablelis trisdešimt_septynias sekundes trunkančio vieno apsisukimo metu...*),³ ***senelis*** ‘tėvo ar motinos tėvas’ (*Tai nunešk savo seneliui*) (SKT), ***našlaitis, -ė*** ‘vieno ar abiejų tėvų netekęs vaikas’ (*mmm našlaite tu*) (SKT), ***būrelis*** ‘nedidelė kuo nors mėgėjų grupė’ (*Mana [= mano] abi panos lanko būrelius*) (Žmn. pok.) ir kt.

Trečiai grupei priklauso deminutyvai, kurių pamatinio žodžio reikšmė niekuo nesiskiria nuo vedinio: ***medicinos seselė*** (sesuo) (*Med sesele [= medicinos sesele] dirbti galiu, bet tikrai nenoriu, nes lakstyti pagal kiekvieno uodegą tikrai ne man*) (Žmn. pok.), ***mėnulis*** (mėnuo) (*Yra kažkokia veiksminga mėnulio dieta, kada valgyt galim [= galima] tik pagal mėnulio fazes*) (Žmn. pok.), ***suknelė*** (suknia) (*Daba [= dabar] ieškau nusipirkt kokios vasarinės suknelės [= kokią vasarinę suknelę]*) (Žmn. pok.), ***skarelė*** (skara) (*Baba [močiutė] mėgo ryškias skareles su dideliem gėliem [= didelėmis gėlėmis]*) (Žmn. pok.) ir pan.

Į ketvirtą grupę skiriami tokie deminutyvai, kurių vedinys ir pamatinis žodis žymi ne visiškai tapatų objektą, vedinių apraše nurodomas mažumo komponentas: ***maišelis*** ‘pirkinių, maišelis, prekėms susidėti’ (*Kiek kainuoja didelis maišelis* (pirkėjas klausia pardavėjos prekybos centre) (Žmn. pok.), ***pakelis*** ‘nedidelė popierinė dėžutė’ (*cigarečių pakelis čia, va čia va, kur kur tavo puoduks [= puodukas] tas stovi*) (ŠnKT), ***dangtelis*** ‘mažas dangtis’ (*Pradėjo žaisti su tuo lūpdažio dangteliu, pasiema [= pasiima], numeta...*) (ŠnKT), ***puodelis*** ‘mažas puodas’ (*O kur tas puodelis, iš kurio tu gėrei?*) (ŠnKT), ***dėžutė*** ‘maža dėžė’ (*Nu tai tada bandom dėt į tą dėžutę*) (ŠnKT) ir pan..

Deminutyvai, kurie su pamatiniu žodžiu skiriasi malonumo komponentu ir kiek kitokia leksine reikšme, priskiriami penktajai grupei: ***senutė*** ‘malon. senė’ (*Parodyk man nors vieną senutę ...*) (ŠnKT), ***bobutė*** ‘malon. boba’ (*Tai vieną bobutę ištiko širdies smūgis ir vos nenumirė*) (ŠnKT) ir pan.

³ Sakytinės kalbos tekstynas // <http://donelaitis.vdu.lt/~andrius/SKT5/5SKT-paiesk.php>. Toliau iš šio tekstyno bus cituojama tekste nurodant trumpinį SKT.

3. Daiktavardžių deminutyvai

3.1. Daiktavardžių deminutyvų daryba

Daiktavardžių deminutyvai yra padaromi iš moteriškosios ar vyriškosios giminės daiktavardžio, pridėdant deminutyvinę priesagą. Dabartinės lietuvių kalbos daiktavardžių deminutyvams sudaryti yra vartojama „apie 80, o latvių kalboje apie 60 deminutyvinių daiktavardžių priesagų ir tuo pačiu deminutyvų darybos tipų.“ (Urbutis, 1978, 288).

ŠnKT rasti 230, o SKT – 282 skirtingi daiktavardžių deminutyvai (iš viso ŠnKT rasti 544, SKT – 799 pavyzdžiai), sudaryti su viena iš 10 deminutyvinių priesagų:

Priesagų grupės	Priesagos	Š n k t	S k t
Bendrinei kalbai būdingos priesagos	-aitis, -ė	3	7
	-elis, -ė	40	78
	-ėlis, -ė	29	36
	-inas, -a	3	2
	-ytis, -ė	20	30
	-ukas, -ė	89	78
	-ulis, -ė	7	4
	-utis, -ė	38	35
	Iš viso	229	270
Tarmėse ir bendrinėje kalboje vartojamos priesagos	-ikė	0	11
	Iš viso	0	11
Tarptautinių žodžių priesagos	-etė	1	1
	Iš viso	230	282

Šioje lentelėje pateiktos bendrinei kalbai, tarmėms ir tarptautiniams žodžiams būdingos deminutyvinės priesagos. Pagal šių priesagų vartojimo šnekamojoje lietuvių kalboje dažnumą, galima konstatuoti, kad šnekamajai kalbai yra būdingos tokios pat priesagos kaip ir bendrinei kalbai.

Aptariamoms 35 priesagoms yra ne vienodo darumo. Pačios dariausios, t. y. šnekamojoje kalboje dažniausiai vartojamos priesagos yra **-elis, -ė** (40, 78 (pirmas skaičius rodo ŠnKT rastą

skirtingų pavyzdžių kiekį, antras skaičius – *SKT* skirtingų pavyzdžių kiekį)), **-ukas, -ė** (89, 78), **-ytis, -ė** (20, 30), **-ėlis, -ė** (29, 36), **-utis, -ė** (38, 35). Beveik perpus savo dažnumu kitas priesagas pralenkia **-(i)ukas, -ė**, su kuria yra šnekamojoje kalboje sudaroma daugiausia deminutyvinių daiktavardžių: „*Ten traukinukas atvažiuoja toks vienas*“ (*SKT*), „*Bet jis toks seniukas, jau jam kokia [= koks] dešimt metų, bet toks baltas, toks pasikėlęs [= išdidus], toks be nosies, žinai*“ (*SKT*), „*Va ten, matai, toks laiptukas?*“ (*SKT*).

Šnekamojoje kalboje visiškai nevartojamos arba itin retai vartojamos priesagos yra **-ėzas, -ilius, -ilė, -ilis, -išius, -išė, -išis, -okšnis, -šė, -ūkštis, -ūkštė, -ušis, -ušė, -užis, -užė, -(i)okas, -iotė**. Tokį vartojimo retumą galima aiškinti tuo, kad su kai kuriomis iš šių priesagų daiktavardžių deminutyvų bendrinėje kalboje išvedama labai mažai (remiamasi „Lietuvių kalbos gramatikos“ duomenimis): su priesagomis **-ėzas (vaikėzas), -ilius, -ilė, -ilis (vagilius, vagilė, vagilis), -išius, -išė, -išis (vagišius, vagišė, vagišis)** tik po vieną žodį, su priesaga **-okšnis (krūmokšnis, upokšnis, balokšnis, dirvokšnis, ežerokšnis, kelmokšnis, kerokšnis, ledokšnis, pievokšnis, vėjokšnis)** – dešimt žodžių, su **-šė (mergšė, bobšė), -ušis, -ušė (tėtušis, motušė)** – tik du, o su priesaga **-užis, -užė** sudaromi deminutyvai dažniausiai vartojami liaudies dainose, poezijoje. Priesagos **-(i)okas, -(i)otė** priklauso tarminiam deminutyvų darybos tipui. Šios dvi priesagos būdingos rytų aukštaičiams.

Aptartuose atvejuose daiktavardiniai deminutyvai yra padaromi su viena priesaga. Kaip jau minėta, kartais deminutyvai gali būti išvedami su dviem, trim ar daugiau priesagų.

„Šnekamosios“ ir „Sakytinės lietuvių kalbos tekstynuose“ buvo rasti tik 5 dvipakopės (dviejų priesagų) darybos deminutyvai: **mamulytė, bobulytė, brolelytis, mažuliukas, mergaičiukė**. Toks skaičius parodo nedažną keliapakopių deminutyvų vartojimą šnekamojoje kalboje.

Trijų (iš penkių pavyzdžių) deminutyvų pirmąją priesaga eina **-ulis -ė**. Nors ši priesaga yra gana retai vartojama šnekamojoje kalboje su vienpakopės darybos deminutyvais (*ŠnKT* (rasta 7) ir *SKT* (rasta 4)), tačiau, ji yra viena dažniausių sudarant deminutyvų vedinius su keliomis priesagomis. Tai leidžia teigti, kad priesaga **-ulis, -ė** šnekamojoje lietuvių kalboje yra dažniau vartojama sudarant keliapakopius deminutyvus.

Šnekamajai kalbai yra būdingi amplifikatyvų reikšmę turintys deminutyvai: Tokie deminutyvai turi ne mažumo, o priešingai – didumo reikšmę. Jie vartojami siekiant ironizuoti, pašiepti ar tiesiog hiperbolizuoti. Vienos iš dažniausių deminutyvų priesagų, vartojamų norint

perteikti menkinimą (pašaipą), yra **-elis, -ė; -ėlis -ė**: *Ai buvo atėjęs toks varganas žmogelis* (Žmn. pok.). *Uždaryta jinai tame savo narvely* (kalbama apie moterį, kuriai ribojama laisvė) (Žmn. pok.).

Šnekamosios kalbos stilius yra gana laisvas: paliekama vietos improvizacijai, akimirkos impulsui, todėl nieko keista jei čia pasitaiko žodžių, kai tam tikra kalbos dalis vedama ar suduriama ne taip, kaip įprasta matyti. Pavyzdžiui, į moterį kreipiamasi ne moteriškosios, bet vyriškosios giminės deminutyvu: **mamuk** (*Mamuk* (sūnus kreipiasi į mamą)[= mama, mamyte] ar važiuosi su mum [= mumis] į kaimą?) (Žmn. pok.), **puskiuk** (*Kaip gyveni puskiuk* [pussesere]) (Žmn. pok.), **širduk** (*Ko taip pergyveni [išgyveni] širduk* [= širdele]) (Žmn. pok.). Ypač tokie kreipiniai būdingi, kada į adresatą kreipiamasi vardu: **Renačiuk** (*Renatėle*), **Auksiuk** (*Aukse*), **Vilmuk** (*Vilmute*), **Aušriuk** (*Aušryte*), **Skirmančiuk** (*Skirmantėle*), **Rūtuk** (*Rūtele*) ir pan.

Taip kreipiantis į pašnekovą, išreiškiamas dėmesingumas, intymumas, artimumas.

Neretai šnekamojoje kalboje su priesaga **-(i)ukas (ė)** yra sudaromi vediniai, norint pavadinti vyriškosios lyties asmenį – tėvo sūnų, pvz., jei tėvo pavardė *Ulmis*, tai jo sūnus *Ulmiukas*, *Zarauskas* – *Zarauskiukas*, *Railis* – *Railiukas*, *Petrauskas* – *Petrauskiukas*, *Zvonkus* – *Zvonkiukas* ir pan. Taip padaryti deminutyvai turi jaunumo komponentą, taip pat, parodo, kokios yra pavadinamo subjekto šaknys, t. y. iš kokios giminės kilęs.

3. 2. Daiktavardžių deminutyvų darybos reikšmės

Kaip jau buvo minėta, daiktavardžio deminutyvas sudaromas, prie daiktavardžio pridedant deminutyvines priesagas. Formanto ir pamatinio žodžio santykis lemia darybos reikšmę (žr. Jakaitienė, 1976, 16). Žodžio darybos reikšmė kartais visiškai sutampa su leksine pamatinio žodžio reikšme, o kartais turi tam tikrų semantinių skirtumų. Pati priesaga savarankiškos reikšmės neturi – darybos reikšmė atsiskleidžia tik susijungus formatui ir pamatiniam žodžiui.

-aitis, -ė. Su priesaga **-aitis, -ė** sudaryti daiktavardžių vediniai šnekamojoje kalboje (pagal pateiktus *ŠnKT* ir *SKT* pavyzdžius) dažniausiai įgyja mažumo reikšmę. Su šia priesaga sudarytas deminutyvas semantiškai skiriasi nuo pamatinio žodžio įvardijamu dydžiu, t. y. pamatinis žodis žymi didesnį, stambesnį daiktą negu deminutyvas: [...] **pyragaičius**, tai vis_dėlto žymiai geriau,

kad suvalgytų obuolį (ŠnKT); [...] nes eglaitė yra trapus daiktas (SKT). Taip pat kaip dar vieną, bet artimą mažumui, galima įvardyti ir jaunumo, nesubrendimo semą: *ta sėdi čia, taupo, dvi mergaites augina, viskas (SKT); šitos mažos mergaitės čia, taip (SKT); nu, vaikai, mergaitės mano (SKT).* Deminutyvas *mergaitė* įvardija moteriškosios lyties vaiką. Kartais tuo pačiu deminutyvų įvardijama bręstanti, netekėjusi mergina: *sūnus šventė šeštadienį su savo mergaite (SKT); paklašiu šitą mergaitę dabar aaa [...] (SKT); bet jau išeis jinai [= ji], mergaitė, nes jinai [= ji] ten stojo mokintis (ŠnKT).* Jei bręstanti mergina būtų pavadinta vien tik pamatiniu žodžiu *merga*, išnyktų teigiama konotacija, atsiskleidžianti iš deminutyvo *mergaitė*.

Tiksliai deminutyvo darybos reikšmei nustatyti svarbu ir tekste vedinių atliekamos funkcijos, platesnis kontekstas, nes kartais vien tik iš priesagos sunku nustatyti, „kuri – mažumo, malonumo ar menkumo – darybos reikšmė yra ryškesnė“ (Macienė, 2003, 32).

„Tikslinamoji ir vertinamoji funkcijos yra tiesiogiai susijusios su deminutyvo darybos reikšmėmis, todėl skiriamos kaip pagrindinės, būdingiausios deminutyvams“ (Macienė, 2005, 57). Kai deminutyvas atlieka tikslinamąją funkciją, priesaga jam dažniausiai suteikia mažumo reikšmę, o malonumo, menkumo arba didumo reikšmės atsiskleidžia tada kai deminutyvas atlieka vertinamąją funkciją. Darybos reikšmės ir funkcijų ryšys ryškiausiai matomas pavyzdžiuose, analizuojant deminutyvo *mergaitė* vartoseną:

Funkcijos Darybos reikšmė	Tikslinamoji f-ja	Vertinamoji f-ja
Mažumo (jaunumo, nesubrendimo)	1. Šitos mažos mergaitės čia, taip? (SKT) 2. Atvažiavau į kaimą ir ten tokia kompanija ir tokia maža mergaitė (SKT)	
Malonumo		3. Sūnus šventė šeštadienį su savo mergaite (ŠnKT)
Mažumo (jaunumo) ir malonumo		4. Ji labai gera mergaitė (ŠnKT)
Menkumo, gailėsčio (ironijos)		5. Liesa tu mergaitė (ŠnKT)
Didumo, stiprumo, intensyvumo		6. Ai kokia didelė mergaitė (SKT) 7. Oi kokia stipri mergaitė (SKT)

Deminutyvu *mergaitė* yra tikslinamas asmens amžius (1 ir 2 pavyzdžiai), mažumas, kuris pabrėžiamas epitetu *maža*. Šiuose pavyzdžiuose nėra atskleidžiamas joks vertinimas, deminutyvas atlieka tikslinamąją funkciją, nes yra vienintelis dalyko pavadinimas tekste.

Deminutyviniu vediniu *mergaitė* (3 pvz.) pavadinamas asmuo su kalbėtoju nėra susieti giminystės ryšių, tačiau deminutyvas yra vartojamas, siekiant pažymėti palankumą įvardintam asmeniui. Todėl galima teigti, kad šis deminutyvas turi malonumo reikšmę ir atlieka vertinamąją funkciją.

Ketvirtame pavyzdyje vedinys *mergaitė* nurodo asmens mažumą, jaunumą ir kartu, vartojant epitetą *gera* – parodo vertinimą.

Penkto pavyzdžio deminutyvas *mergaitė* atlieka vertinamąją funkciją ir turi gailės reikšmę. Gailę pavadinamam asmeniui sustiprina epitetas *liesa*.

Šeštame ir septintame pavyzdžiuose vedinys *mergaitė* yra augmentatyvas, t. y. daiktavardis, „turintis iš darybos kilusią didinamąją reikšmę [...]. Neretai ši vedinių (šiai deminutyvu) reikšmė išaiškėja tik kontekste.“ (Gaivenis, 1990, 30–31). Tik iš viso sakinio išaiškėja ir vedinio *mergaitė* didinamoji reikšmė (epitetai *didelė, stipri*). Šis vedinys tekste atlieka vertinamąją funkciją.

-elis, -ė. Priesagos **-elis, -ė** daiktavardinių vedinių vartojimas pasižymi dideliu įvairumu. Iš surinktų pavyzdžių (žr. 1, 2 priedą) pastebėta, kad nemažai tų pačių darybinių reikšmių, yra būdingos daugelio kitų deminutyvinių priesagų vediniams.

Dauguma priesagos **-elis, -ė** daiktavardžių turi mažumo reikšmę. Mažumo reikšmę gali būti ryški iš:

a) konkrečius negyvus daiktus žyminčių daiktavardžių: *Glukė **namely** sienoj įsiveisė širšių lizdas (ŠnKT)*; *avėdama **batelius**, išsimušė keturius [...] [= keturis] (ŠnKT)*; ***spintelė** dar būna [...] (ŠnKT)*; *čia, žodžiu, ta **maldelė** tokia [...] (ŠnKT)*; *va tavo **puodelis**, jaunuoli (ŠnKT)*; *tad galime dėti savo **SIM kortelę** (SKT)*; *viena **kortelė** gali būti Labas, kita **kortelė** gali būti Tele du (SKT)*; *tuoj pat, jei norės, galės pasirašyti sutikimą donoro **kortelei** gauti (SKT)*; *vicemeris Steponas Vaičiškuskas netgi pakvietė Eurolygos vadovą perkirpti arenos atidarymo **juostelę** (SKT)*; *ai, universitete pavalgiau **dešrelių**, o tu? (SKT)*; *ir visokios žalios kaip **pupelės** (SKT)*; *čia yra **plytelės** kvadratinės (SKT)*; *nu nedidelė ta **dėmelė**, va gal kaip šitas va (SKT)*; *ir galvoju, nu kaip tas **šaukštelis** (SKT)*; *kad ten yra toks **kaimelis** (SKT)*. Pateiktuose pavyzdžiuose objekto mažumą pabrėžia deminutyvo ir jo pamatinio žodžio opozicija: pvz., jei vietoj deminutyvo

maldelė būtų vartojamas pamatinis žodis *malda* ‘tam tikras kalbamas ar skaitomas tekstas, kuriuo kreipiamasi į Dievą ar šventąjį’, pasikeistų visa sakinio prasmė: *malda* būtų suvokiama kaip ilgas, liturginis tekstas. Vadinasi, deminutyvas suteikia tikslesnės informacijos (siaura, trumpa), jo pakeitimas nedeminutyvu ne visada yra įmanomas.

Sakinyje: *nu nedidelė ta dėmelė, va gal kaip šitas va (SKT)*, šalia deminutyvo yra vartojamas epitetas *nedidelis*, siekiant dar ryškiau akcentuoti vaizduojamo daikto mažumą. Epitetų *mažas, smulkus, liesas, jaunas, nedidelis* ir t. t. vartojimas šalia deminutyvinio daiktavardžio, dar labiau sustiprina deminutyvo semantiką.

Mažumo reikšmė kartais gali visiškai nesisieti su realiu mažumu, bet priešingai, kalbėtojas siekia subjektyviai pavaizduoti dalyką mažinamai: *Jau ne vienus metelius mes taip vargam (Žmn. pok.); Nekukli [= didelė] sumelė buvo (ŠnKT)*.

b) gyvų būtybių, augalų pavadinimų: *vaikelis nubėgo per miestą ar miestelį pas kunigą (ŠnKT); čia dekoratyvinis paršelis (ŠnKT); jis mano vaikelis (ŠnKT); o kiškelis nagabėlis [= nabagėlis] be kepurės šoka (SKT); Gal tau padės žolelių arbata? (Žmn.pok.); pasiklausyk kaip gražiai paukšteliai čiulba (Žmn. pok.)*.

Į šią grupę taip pat įeina deminutyvai žymintys ne kiek mažumą, bet jaunumą, nesubrendimą: *tai aišku, bernelių daug visokiausių lakstydavo (ŠnKT); Karina Krysko ir panelė Kristina Karalytė (ŠnKT); o kiek laiko draugauja su panele? (SKT); mano brolis tai jau namuose, bet tai žada savo savo panelę parsivežt (SKT)*.

Neretai priesagos **-elis, -ė** daiktavardžiai turi malonumo reikšmę. Tokie deminutyvai vartojami norint parodyti, kad nusakomas dalykas yra patinkantis, malonus, mylimas, keliantis pasigėrėjimą. Malonumo reikšmės deminutyvų padaroma ir iš gyvas būtybes ir iš daiktus žyminčių daiktavardžių: *gera seselė? (ŠnKT); o giminėm Astelė labai labai patiko (ŠnKT); mūsų viena kolegė, ji visiškai nemėgsta grybų, o jos tėvelis grybautojas (ŠnKT); tas tikras šunelis yra uždarytas (ŠnKT); nes ta liepsnelė yra jų širdyse (SKT); yra nepaprastai graži knygelė, kurioje viduje yra brėžiniai, kurie yra [...] (SKT); ir tai aš jau buvau persirpusi uogelė (SKT); tas žmogelis lipa geriau, kur pigiau yra (SKT); tai vėjelis prapučia (SKT)*. Deminutyvą pakeitus pamatiniu žodžiu, išnyktų teigiamo vertinimo sema.

Malonumo reikšmės deminutyvai kartais vartojami reiškiant užuojautą, gailestį: *Tas žmogelis prarado viską ką turėjo (Žmn. pok); tas tikras šunelis yra uždarytas (ŠnKT); taip gailiai žiūrėjo šunelis (Žmn.pok.)*.

Kartais priesagos **-elis, -ė** deminutyvai vartojami norint parodyti daikto menkumą, prastumą ar net ironizuojant: *čia tų metų mažai atrodo, kai veidelis toks vaikiškas, nu tai va (ŠnKT); eik tu, durneli (ŠnKT); tavo draugeliai, ane [= taip]? (ŠnKT); viską mišiom, ten visus durniais vadina, durneliais (ŠnKT); Ko tu manęs klausi? Geriau paklausk savo Astelės (Žmn. pok.).* Deminutyvu parodomas daikto menkumas yra arba šiek tiek mažesnis, negu pamatinio žodžio: *eik tu durniau; Ko tu manęs klausi? Geriau paklausk savo Astos* arba, priešingai, tik iš deminutyvinės reikšmės atsiskleidžiantis pvz., *čia tų metų mažai atrodo kai veidas (veidelis) toks vaikiškas.*

Priesagos **-elis, -ė** vediniai dar gali būti vartojami siekiant pabrėžti kalbamojo dalyko didumą, gausumą, tačiau tokių pavyzdžių ŠnKT ir SKT nerasta, todėl galima konstatuoti, kad arba tokie vediniai šnekamojoje lietuvių kalboje visai nėra vartojami, arba vartojami itin retai.

-ėlis, -ė. Priesagos **-elis, -ė** vediniai yra kur kas retesni, negu priesagos **-elis, -ė**. Iš esmės priesagos **-ėlis, -ė** deminutyvai savo reikšme niekuo nesiskiria nuo **-elis, -ė**, galbūt, todėl šių dviejų priesagų vediniai, kai kurių kalbininkų, laikomi variantais. Daugiausia priesagos **-elis, -ė** vedinių ŠnKT ir SKT rasta, turinčių specialiąją reikšmę t.y. kai deminutyvu yra pavadinami įprastiniai daiktų bei reiškinių pavadinimai (žr. skyrių *Specialios reikšmės deminutyvai*): *vištos krūtinėlė ant grotelių (ŠnKT); bet, kur tą kolonėlę? (ŠnKT); tau kur tą grandinėle auksinę padovanojo, tai jau per maža (ŠnKT); tai dabar balandėlius tik vienąkart virei (ŠnKT); rytoj kaip tik vakarėlis mūsų tarptautinis (ŠnKT); tas rūpintojėlis sėdi šitaip (SKT); ne turėti daug mažų paplotėlių (SKT); tai kaip aš dabar tau tą kompiuterį įjungsiu, jeigu šitiek metų man buvo gerai tik su skaičiavimo mašinėle (SKT); ten yra tos tokios grietinėlės (SKT).* Visi šie objektai nedeminutyvinio pavadinimo neturi, todėl deminutyvo keitimas pamatiniu žodžiu nėra įmanomas.

Pagal ŠnKT ir SKT duomenis, galima teigti, kad šnekamojoje kalboje, dauguma priesagos **-ėlis, -ė** vedinių vartojami tik todėl, kad pavadinami objektai, kito, neišvesto pavadinimo neturi, vedinys pavadinama visiškai kitą objektą nei pamatinis žodis.

Kita dalis **-ėlis, -ė** deminutyvų, rastų ŠnKT ir SKT, turi malonumo reikšmę: *Renatėle, ką tu ten veiki, kad ragelio nekeli? (ŠnKT); tai kaip sveikatėlė? (ŠnKT); ai, Justinėlė valgo iš keptuvės ? (ŠnKT); sakau, tai kad čia motinėle (ŠnKT); o mūsų Robertėlis gaus pusryčius rytoj? (SKT); kur pasuksi, kalvelė, upė ar ežerėlis (SKT); piliakalnis ar praeityje garbintas ažuolėlis (SKT); kad anūkėlis atnešė iš bažnyčios, iš kunigo tą šventą komuniją (SKT); po*

dvidešimt_keturių parų iškyla ten kažkoks gyvūnėlis (SKT); katinėlis olia_lia (SKT); na toks vienas sakinėlis (SKT); o kiškėlis nagabėlis [: nabagėlis] be kepurės šoka (SKT).

-inas, -a. Su priesaga **-inas, -a** sudaryti daiktavardžių vediniai šnekamojoje kalboje įgyja jaunu, nesubrendusių žmonių / gyvūnų semą, kuri dažnai turi malonumo reikšmės atspalvį: *nepatiko vaikinai jai (ŠnKT); ar buvo girtas vaikinai, nustatys ekspertai vėliau (SKT); vištinas kažkoks (ŠnKT); eik, eik, jau, visai išdurnėjo [= išprotėjo] tie vaikinai (ŠnKT); nu tokia mergina sukruto ten kažką, viską (ŠnKT); ne, auskarus mergina nori vertis [= įsiverti] (SKT); sakė, iki tiek, kad kitoms merginoms, jeigu ten po vieną, tai jos net tokių psichologinių problemų net turėjo (SKT); labai nuoširdžiai ir atvirai, man merginų gaila (SKT); kokius papuošalus mėgsta Lietuvos moterys ir merginoms (SKT).* LKG nurodoma, kad su priesaga „-inas, -a“ literatūrinėje kalboje yra vartojami (ir gana dažnai) tik du šios priesagos vediniai, savo daryba artimi deminutyvams, - *mergina ir vaikinai* [...]“ (LKG I, 1965, 277). ŠnKT rastas deminutyvas *vištinas* yra okazinis t.y. sudarytas neįprastai, lyg ir ne pagal taisyklę: prie moteriškosios giminės daiktavardžio yra pridėjama vyriškosios giminės deminutyvinė priesaga. Toks darybos būdas nėra įmanomas bendrinėje kalboje, tačiau šnekamojoje kalboje priimtinas ir gali būti vartojamas.

-ytis, -ė. Priesagos **-ytis, -ė** vediniai šnekamojoje kalboje vartojami norint perteikti meilumą, malonumą. Dažniausiai būtent su šia priesaga sudaromais deminutyvais siekiama kalbą padaryti švelnesnę, malonesnę, tarsi būtų kalbama su vaiku: *taip, sako, sėdi, sėdi, pažaidžia, pažaidžia, noriu paverkti mamytės, noriu (ŠnKT); ir, šita gi, pasilikau, papusryčiau kartu, aš jį košyte pamaitinau ir ten į balioną kažkurį davė pūsti, ir ten ko tik neleido daryti (ŠnKT); atsikelsim devintą, dešimtą, dar išgersim arbatytės (ŠnKT); aš labai norėčiau dar mėsytytės gabaliuko (ŠnKT); ant duonytės, mmm (ŠnKT); Simai, taigi baltos mėsytytės yra, broliui duok kulšį (ŠnKT); žodžiu, aš ten pridėjau jai tų paminkštinių daugiau, nes čia jau tipo ta nugarytė, viską (SKT); iš kur ta varlytė čia tokia žalia, graži ? (SKT); kieno čia tapkytė nukritus? (SKT); ką papasakos Augustytė? (SKT); a a, avytė, be be be (SKT); tik ne mano babytė (SKT); nespaudžia kepurytė ne? (SKT).* Malonumo išpūdį dar labiau sustiprina vartojami dvipakopės darybos daiktavardžių deminutyvai: *kabinasi už koju, traukia ją, jinai rėkia, spardosi ir ožiuojasi, mamyte, mamulyte (ŠnKT); ne, aš kažkaip_tai, aš po to, sakau, kai man ten ta bobulytė yra palindusi (ŠnKT); ką brolelytis daro? (SKT).* ŠnKT ir SKT rastuose dvipakopės

darybos deminutyvų pavyzdžiuose, priesaga *-ytis, -ė* eina antrąją priesaga, vadinasi, toks darybos būdas šnekamojoje kalboje yra dažnesnis.

Neretai su priesaga *-ytis, -ė* padarytais deminutyvais kreipiamasi į mylimą, artimą žmogų; siekiama įtaigumo, palankumo: *pupyte, uogyte, saulyte, mažyte, lėlyte, gėlyte ir pan.* Visi šie deminutyvai yra padaryti iš moteriškosios giminės daiktavardžio, tačiau nebūtinai vartojami vien mot. lyčiai pavadinti. *Pupyte, uogyte, saulyte* yra universalūs, tinkami pavadinti tiek moterį, tiek vyrą. Tokie kreipiniai yra asmeniški, familiaroki, todėl nėra vartojami bendrinėje kalboje.

-ulis, -ė. Vediniai su priesaga *-ulis, -ė* nėra dažni šnekamojoje kalboje (remiamasi ŠnKT ir SKT rastais pavyzdžiais). Šios priesagos vedinius vartoti ne malonumo, o kita deminutyvine reikšme nelinkstama: *mažule [kreipiamasi –A. B.] (ŠnKT); gerai, Daivule, gerai (ŠnKT); bobule, tu žinai, ką reiškia tos linijos? (ŠnKT); [...] nėra saldulių? (ŠnKT).* Visi ŠnKT ir SKT rasti pavyzdžiai, išskyrus du (*mėnulis, bičiulis*), parodo, kad deminutyvai su priesaga *-ulis, -ė* vartojami dažniausiai švelniai kreipiantis. Pastaruosius du deminutyvus galima priskirti specialios reikšmės deminutyvams.

-(i)utis, -ė. Priesagos *-(i)utis, -ė* vediniai šnekamojoje kalboje dažniausiai turi mažumo ir malonumo reikšmes. Mažumo reikšmė išryškėja tada, kai darinys (deminutyvas) nuo pamatinio žodžio skiriasi savo išoriniu dydžiu, smulkumu, žemumu, storiu, ilgiu, pločiu ir pan.: *lemputė pati nėra didelė labai (SKT); o ten dėžutė irgi nedidelė bus, taip? (SKT); tokia virvutė, žinai, va taip (SKT); ne meška, o meškutė (SKT); Monika, dalinkis su vaikučiais (ŠnKT); o man dabar tik rūpi tas fonetikos perdarymas, bet gal tu man laiškutį parašytum? (ŠnKT); o tai kiek į tą dėžutę telpa? (ŠnKT); o, pamato lentutė, pasiima, taip (ŠnKT); nupirkau tokią nedidelę knygutę, gal patiks? (Žmn. pok.), Vesta, tuojau pat susirink savo kreidutes (Žmn. pok.).*

Malonumo reikšmė dažniausiai išryškėja kartu su mažumo reikšme: *dabar galvoju, o tai kodėl ne, faina maikutė (SKT); atsikeli iš ryto, bėgi, mažą eglutė yra (SKT); tai galvutė, tai pusiau lenktas reikalingas, eėė graži žvaigždutė (SKT); man tai tokia graži duobutė atrodo (SKT); nu, pasijuok, aha, tau yra duobutė (SKT); va, kieno čia tapkutė nukritus? (SKT); oi, Audrutė, kokio čia įraudus įraudus ten blizganti jau visa! (SKT); o, žiūrėkit, kaip tokia jums kalėdinė eglutė mano? (SKT); bitutė atskrenda (SKT); bet kaip tiktų širdutė iš jo – iš to kamuolio būna apskritimas, o kitas (ŠnKT); tai, bet tai kad lietutis vos lyja (ŠnKT).* Pavyzdžiuose pateiktų deminutyvų reikšmė dažnai yra stiprinama ir iš paties konteksto: kitais

žodžiais, epitetais yra nusakomas objekto mažumas: *maža eglutė, lietutis vos lyja (mažai lyja)*; bei malonumas: *graži žvaigždutė, faina maikutė, graži duobutė*.

Kartais deminutyvu su priesaga **-(i)utis, -ė** yra pabrėžiamas malonus, artimas ryšys, švelnūs tarpusavio santykiai, neparyškinant jokios mažumo semos: asmenvardžiu arba daiktavardžio deminutyvu yra įvardijamas jau suaugęs asmuo: *aiškinsiu Inutei anglų (ŠnKT)*; *Daivute, mes dar tik pradedame, suspėsi (ŠnKT)*; *kada tortą paimi, Rimute? (ŠnKT)*; *mūsų Algimutis tingėjo (ŠnKT)*; *tavo babutė [...] [= močiutė] jau mirusi (SKT)*; *nu tai trupučiuką Ievutė prasilenkė su laiku [= suklydo dėl laiko], ar_ne ? (SKT)*; *kažką Viliutė yra pasakojusi, kad ten jam vaikystėj [...] (SKT)*; *nu ta prasme, yra ir sesutė, ir viską, ir labai myliu (SKT)*; *tai dabar pusė nuotraukų bobutė su šuniuku (SKT)*.

Nemažai šnekamojoje kalboje vartojamų specialiosios reikšmės deminutyvų yra sudarytų su priesaga **-(i)utis, -ė**: *mano barmeniukė sakė, kad žinutę parašyt (ŠnKT)*; *nu kažkaip su manim visą laiką eina, su močiutėm nenori eit niekur (ŠnKT)*; *parodyk man nors vieną senutę (ŠnKT)*; *pargrižo į Lietuvą ir jisai jokių žinučių nerašo (ŠnKT)*; *vot ir vo močiutė pasakė, Birutė senesnė atrodo kaip tu (SKT)*; *tai kam tau šakutė? (SKT)*; *septyniasdešimties metų Onutė nuo šiol naktimis galės miegoti kur_kas ramiau (SKT)*; *su darželio vedėja bei medicinos sesute patikrinus vienos grupės vaikus (SKT)*; *kaip minėjo ponias pavaduotoja Aliutė Meškotienė (SKT)*; *aš atsimenu, va, kaip Meilutė, sakau (SKT), nežinau kur dingo Danutė (Žmn. pok.)*

-ikas, -ė. Priesagos **-ikas, -ė** deminutyvai LKG laikomi tarminiais, kurių tarmiškumas gerokai apsitrynęs. Priesaga **-ikas, -ė** anksčiau buvo būdinga tik žemaičiams. Šios priesagos vedinius, žemaičių tarmės atstovams, pradėjus vartoti savo kūriniuose, pamažu tokie dariniai buvo pradėti vartoti ir bendrinėje kalboje. Tokios darybos deminutyvai, turbūt vieninteliai iš visų deminutyvų, kurie yra vartojami siekiant ne išreikšti mažumą, ar malonumą, bet veikiau dėl skambumo, ritmiškumo: *kai yra xxx ta žaizda, tai jau plėvikė užsideja [= užsidėjo], odikė (SKT)*; *ka [= kad] mane sudegintų i [= ir] pas tavo ant kapa [= kapo] prakastų duobikę (SKT)*; *Pasimk [= pasiimk] sava [= savo] mergikė i [= ir] važiuojam (Žmn. pok.)*; *mūsų sena muilnikė tokia, žinai, tas fotoaparats [= fotoaparatas] (SKT)*; *aaa, yr [= yra] dar ta žaizdikė (SKT)*; *o o kokio bobikė (SKT)*; *Eglikė ką veikia? (SKT)*; *Gal arbačikės gersit? (Žmn. pok.)*, *Į visų sveikačikę (Žmn. pok.)*; *Graži suknikė, nieka [= nieko] nepasakysi (Žmn. pok.)*; *Minučike palauk (Žmn. pok.)*; *Nebūk tokia pamaivikė [= pamaiva] (Žmn.pok.)*; *Jurga daba mezg [= mezga] jam pirštinikes (Žmn. pok.)*; *Draugike mano mieliausia (Žmn. pok.)*; *Aš žinau tokią viečikę, kur*

galima pabūti dviese (Žmn. pok.). Deminutyvu reikšmė nėra praplečiama, deminutyvą visais atvejais galima keisti pamatiniu žodžiu, tačiau išnyks eufonija: *plėvė užsidėjo, prakastų duobę, mūsų sena muilinė, dar ta žaizda, Eglė ka veikia, į sveikata, graži suknia, minutę palauk* ir t. t.

-(i)ukas, -ė. Deminutyvai sudaryti su priesaga **-(i)ukas, -ė** šnekamojoje kalboje žymi mažumą: *labai norėčiau dar mėsytės gabaliuko* (ŠnKT); *bet aš, žinok, galvojau viskas, atėjo mažais žingsniukais* paskutinioji (ŠnKT); **Rūteniukas** čia kai įkiš į orkaitę (ŠnKT); visi **mažiukai**, žinai (ŠnKT); *po tokį maišiuką* batarėjų [= baterijų] (ŠnKT); ir duos **stiklainiukus** (ŠnKT); kai išimti **kauliukai**, jau galima jas ir valgyt (ŠnKT); *tvarkėm dar darbo reikaliukus* (ŠnKT); *va ten, matai, toks laiptukas?* (SKT); *ten buvo kambariukas* ir tokia mažytė mažytė miniatiūrinė virtuvytė (SKT); *o Ežera [= Ežero] gatvėj [= gatvėje] aštoniuolikas [= aštuoniolikos] kvadratų butuks [= butukas] buva [= buvo]* (SKT); **vafliukai** labai geri (SKT); *tai čia toksai mažiukas daikčiukas* yra kažkoks, va va čia va (SKT); *ar koks grumsts [= grumstas], ar koks akmeniukas [= akmeniukas] a [= ar] da [= dar] kas nors* (SKT); *o ten, žiūriu, toksai, nu toks pakankamai status toks kalniukas [= kalniukas], žinai* (SKT); *ką aš žinau, koks ten, žodžiu, tais auskariukais, kuriuos ten tau išauna* (ŠnKT). Maži objektai dar labiau sumažinami jeigu yra įvardijami dvejomis deminutyvinėmis priesagomis **-uliukas, -ė (-ulis, -ė + -ukas, -ė)**: *ten dar mergaičiukė* kažkokia (SKT).

Taip pat su šia priesaga sudaryti deminutyvai gali žymėti teigiamą vertinimą: *tai bent jau ant ryžių tada padažiuką aš tau galiu užpilt* (ŠnKT); *ir ir toks bičiukas atėjo jau su tais pasais* (ŠnKT); **Sauliuk**, saikingai, gerai, nes aš tikrai noriu batus žieminius nusipirkt, o dar ir tau žieminių batų reikia (ŠnKT); *nu, kad jis nenuveš tėtuko į sodą, tada važiavau į sodą* (ŠnKT); *o yra žmogiukų biškį* (ŠnKT); **Rūteniukas** čia kai įkiš į orkaitę (ŠnKT); *dainų slėny ten toks koncertukas* (ŠnKT); *a, nu tai va namukas* (ŠnKT); **kleckiukas** tu mažas! (SKT); *sakau, piešiu, atein [= ateina] bachuriuks [= bachuriukas]* (SKT); *jau šitų aš dažniausiai va druska, pipiras, va česnakiukas, natūralus* (SKT); *ir dėl to geriau turbūt obuoliukas* (SKT). Deminutyvu įvardijamas objektas yra mėgstamas, mylimas. Teigiamas vertinimas gali atsirasti tada kai deminutyvą vartojantis subjektas palaiko arba artimus, šiltus santykius, giminystės ryšius (*bičiukas, tėtukas, Rūteniukas*) arba minimi daiktai, abstraktai kalbėtojui sukelia malonius jausmus (*padažiukas, žmogiukas, namukas, kleckiukas, backūriukas, česnakiukas, obuoliukas*).

Deminutyvai su priesaga **-ukas, -ė** dažnai pavadina objektus, žyminčius gyvūno ar asmens nesubrendimą, jaunumą: *matyt, viščiukas buvo* (ŠnKT); *bet pažiūrėk, tikrai kaip*

berniukas (ŠnKT); *jau čia nepasakysi, kad čia **berniukas*** (ŠnKT); *neužminkit ant **kačiuko*** (ŠnKT); *skaičiau, **ančiuko** gemalas dar nepilnai išsivystęs* (ŠnKT); *šis tigras vienas iš garsiujų **tigriukų** trejeto, kurie gimė Kaune* (SKT); *tai dėl_to ir **apuokiukas*** (SKT). Kaip ir minėta, tokie deminutyvai yra vadinami specialiosios reikšmės deminutyvais. Prie specialios reikšmės deminutyvų taip pat dar reikia priskirti ir tokius ŠnKT ir SKT rastus pavyzdžius: *naktimis **spaus šaltukas*** (SKT); *čia yra desertinis **šaukštukas*** (SKT); *aš **senukas!*** (SKT); *bet jis toks **seniukas**, jau jam kokia dešimt metų, bet toks baltas, toks pasikėlęs [= išdidus], toks be nosies, žinai* (SKT); *yra tabletytė, kuri veikia kaip keli **puodukai** kavos* (ŠnKT); *nėra **ledukų*** (ŠnKT).

Iš aptartų pavyzdžių, matyti, kad mažybiniai maloniniai daiktavardžiai tekste yra vartojami skirtingomis darybos reikšmėmis. Pasak J. Macienės, „deminutyvinių daiktavardžių reikšmė priklauso nuo darybinių priesagų (kai kurios jų turi vienintelę, labai konkrečią reikšmę) bei platesnio kūrinio konteksto“ (Macienė, 1999, 39). Priklausomai nuo to, ką norima išreikšti, su tuo pačiu ar skirtingu afiksu sudaryti vediniai, šnekamojoje kalboje dažniausiai žymi mažumą arba malonumą.

Mažumas yra ryškus tada, kai yra pavadinamas mažas (smulkus, trumpas, plonas ir pan.) asmuo arba daiktas, įvardijamas jaunas (nesubrendęs) žmogus, tačiau neišskiriamas joks vertinimas.

Teigiamas vertinimas parodomas tada, kai daiktavardžio deminutyvu vadinamas objektas yra malonus, kai asmuo yra giriamas, susietas giminystės ryšiais, kai kam nors pataikaujama arba stengiamasi atkreipti dėmesį.

Deminutyvai tekste gali žymėti kartu ir malonumą ir mažumą.

Išvestinis daiktavardis gali turėti ir didinamąją reikšmę, kuri išryškėja iš konteksto. Augmentatyvinę reikšmę pabrėžia epitetai *didelis, stambus, stiprus* ir t. t.

Taikant substitucijos metodą, vietoj deminutyvo vartojant nedeminutyvinį pamatinį daiktavardį, pasikeičia visa sakinio prasmė, nelieka emocinių vertinimo komponentų. Vadinasi, deminutyvinių žodžių vartojimas šnekamojoje kalboje yra ne akimirkos impulsas, bet tikslingas ir pageidautinas reiškiny.

3. 3. Sinonimiškų deminutyvinių priesagų semantika

Dažnai šnekamojoje kalboje bendrašakniai žodžiai yra vartojami su skirtingais darybos afiksais, turi tą pačią arba artimą leksinę reikšmę ir priklauso tai pačiai darybos kategorijai⁴. Tokius žodžius vadiname *darybiniais sinonimais*. Kuo skiriasi *darybiniai sinonimai* (sinonimiški to paties žodžio dariniai) nuo kitos rūšies sinonimų (*leksinių* (sinonimiški žodžiai), *morfologinių* (sinonimiškos gramatinės formos), *sintaksinių* (sinonimiškos sintaksinės konstrukcijos)) aiškiausiai apibrėžia J. Vaskelienė: darybiniai sinonimai nuo leksinių „skiriasi tuo, kad yra bendrašakniai, nuo morfologinių – tuo, kad jų formalios raiškos skirtumai (priesagos, galūnės) yra ne žodžių formų, o pačių žodžių darymo formantai. Tačiau, kaip ir visi sinonimai, turi bendrą pagrindinį požymį: skirdamiesi savo formalia raiška, yra labai artimos reikšmės žodžiai“ (Vaskelienė, 2000, 9).

„Visi žodžiai bei jų ekvivalentai, įvardijantys tą patį reiškinį, sudaro sinonimų eilę“ (Pikčilingis, 1988, 19). Į tokią eilę įeinantys sinonimai yra skirstomi į *absoliučiuosius* ir *dalinius* (žr. Pikčilingis, 1969, 9). Absoliučiaisiais vadinami tokie, kurie turi visiškai vienodas, identišką reikšmes, o daliniais – tokie, kurių reikšmė yra labai artima, tačiau nevysiškai sutampa. Tačiau tokių sinonimų, kurių reikšmės būtų absoliučiai identiškos, t. y. kurie bet kokiame kontekste galėtų vienas kitą pakeisti, kalbose būna nedaug.

Šiame poskyryje aptariama, kokios priežastys lemia vienos ar kitos priesagos pasirinkimą, sudarant sinonimiškus deminutyvus. Analizuojama, ar su skirtingais afiksais sudaryti deminutyvai yra *absolūtieji* sinonimai t. y. galintys vienas kitą pakeisti tose pačiose kalbėjimo situacijose, ar tik *daliniai*, turintys vienokių ar kitokių semantinių skirtumų.

ŠnKT ir SKT rasti keli deminutyvų pavyzdžiai, kurių pamatiniais žodžiais eina: *mama*, *merga*, *šuo*, *sesuo*, *puodas*, *vaikas*, *šaukštas* (žr. 4 priedą). Atsižvelgiant į pavyzdžių informatyvumą, darbe bus aptarti pirmi keturi pavyzdžiai.

Mama. Daiktavardis *mama* šnekamojoje kalboje dažniausiai vartojamas su priesagomis **-ytė; -ukas; -ikė; -ytė** (*Kabinasi už kojų, traukia ją, jinai rėkia, spardosi ir ožiuojasi, mamyte, mamulyte* (ŠnKT); *manęs iš_tikrųjų prašė, vat jos klasiokai, ten tėvelis, mamytė, sako jūs negalėtumėt ir mano* (ŠnKT); *O dabar už mamytę. Aaa... Kokia dovanėlė* (2007.10.15, Vanish

⁴ Darybos kategorija yra vedinių klasė, turinti bendrą darybos reikšmę ir specifinių darybos afiksų (žr. Vaskelienė J. Darybiniai sinonimai. 2000. P. 9

reklama); kaip ir mūsų **mamytė** (SKT)), **-ukas** (**Mamuk**, (sūnus kreipiasi į mamą) ar važiuosi su mum [= mumis] i [= i] kaimą? (Žmn. pok.); Šiandien važiuosim pas mamuką (Žmn. pok.); Paskambink mamukui (Žmn. pok.)), **-ikė** (Ne, mamikė tai gera, sakė niekur nebevažiuos (Žmn. pok.); Gera mamikė ane? Aš irgi tokios norėčiau (Žmn. pok.)).

Su priesaga **-ytė** padarytas deminutyvas **mamytė** turi itin stiprią švelnumo, lyriškumo, prieraišumo semą. Toks vedinys labiau tinkamas vartoti, norint pataikauti, prisimeilinti ar parodyti šiltus jausmus adresatui.

Moteriškosios giminės daiktavardis **mama**, sudarytas su vyriškosios giminės priesaga **-ukas** yra okazinis, tačiau šnekamojoje kalboje vartojamas. Šios priesagos deminutyvas yra semantiškai „šaltesnis“, negu priesagos **-ytė**.

Sakiniuose daiktavardis mama su priesaga **-ikė** sukuria šmaikštumo, nustebimo įspūdį: *Ne mamikė tai gera [...]; Gera mamikė ane [= taip]?*

Lyginant visus tris skirtingus deminutyvus **mamikė**, **mamytė**, **mamukas** pagal vartojimo situacijas, pastebėta, kad deminutyvas **mamytė** yra dažniau vartojamas tada kai norima paryškinti itin šiltus jausmus įvardintam asmeniui, **mamikė** – akcentuoti, išskirti, sukonzentruoti dėmesį į įvardytą asmenį, o **mamukas** – tiesiog meiliai, maloniai įvardyti.

Merga. Dažniausiai šnekamojoje kalboje iš daiktavardžio **merga** deminutyvas padaromas pridėdant priesagas **-aitė; -ina; -ytė; -ikė; -aitė** (*mergaitės dabar šiaip jau taip jau augina kasytes, labai jau nenori kirptis (ŠnKT); taip, o mano mergaitė va skrido iš_karto po šitų visų (ŠnKT); nes ją kartais, kai nukerpa taip visai vaikiškai, paskui ten nepažįsta ar berniukas ar mergaitė ir taip visai jau (ŠnKT); Mergaitė gal tave pavežti? (kreipiamasi į maždaug 13 metų merginą) (Žmn. pok.); atvažiavau į kaimą ir ten tokia kompanija ir tokia maža mergaitė (SKT)); -ina* (*šimtas merginų šoks be bikinių (SKT); yra, pavyzdžiui, viena mergina, Bristoly gyvena (SKT); nei vaikinai, nei merginos jie (ŠnKT); ne, auskarus mergina nori vertis (ŠnKT)); -ytė* (*mergytei, sakau, gal biški pavargo, ane [= taip]?* (ŠnKT); *kaip dabar tą mergytę pasodinti, man čia labai nepatogu (ŠnKT); kaip mana [= mano] mergyte [= mergytė] gyvena? (SKT)), -ikė* (*Pasimk [= pasiimk] sava mergike i [= ir] važiuojam (Žmn. pok.))*).

Iš pateiktų pavyzdžių, matyti, kad ne visose situacijose šios sinonimiškos priesagos gali keisti viena kitą. Deminutyvai **mergaitė** ir **mergina** yra jau apiblukę t.y. praradę savo malonumo reikšmę. Dažniausiai šie deminutyvai vartojami pagal amžių: **mergaitė** pavadina moteriškosios lyties vaiką, bręstančią merginą, o **mergina** – netekėjusią, jau subrendusią moterį.

Labai artimas *mergaitėi* savo reikšme yra deminutyvas *mergytė*, tačiau pastarasis dar išskiria malonumo, meilumo semą, kuri deminutyve *mergaitė* nėra tokia ryški. Lygiai tokia pati situacija yra tarp deminutyvų *mergina* ir *mergikė*.

Visi šie deminutyvai kontekste gali keisti vienas kitą, tačiau ne visais atvejais: norint pabrėžti mažumo ir malonumo semą reikėtų rinktis deminutyvus *mergytė*, *mergikė*, o norint akcentuoti labiau amžių, lytį – *mergina*, *mergaitė*. Juk retas kuris teiraudamasis apie vaiko lytį klausia: *kas gims mergytė ar bernelis (bernytis)*? Dažniausiai apie lytį klausiama neutraliais, ne tokia ryškia meilumo semą turinčiais deminutyvais: *kas gims mergaitė ar berniukas*?

Šuo. Šnekamojoje kalboje iš daiktavardžio *šuo* yra išvedamas deminutyvas, pridėjus deminutyvines priesagas *-elis*, *-(i)ukas*: *-elis* (*tas tikras šunelis yra uždarytas (ŠnKT)*; *tas šunelis (ŠnKT)*; *vargšas šunelis žiūrėjo į mane tokiom gailiom akytėm (Žmn. pok.)*), *-(i)ukas* (*pasikviesim šuniuką ir su šuniuku pažaisim (ŠnKT)*; *pamatė bobutę su šuniuku (SKT)*; *bet, Nerijau, tu panašus, nes tu su šuniuku ant rankų (SKT)*; *Ohoho koksai šuniukas – ranką be problemų nukąsti gali (Žmn. pok.)*).

Daiktavardžio *šuo* su priesaga *-ytis* nei ŠnKT nei SKT nei darbo autorės pavyzdžiuose nebuvo rasta, todėl galima teigti, kad deminutyvas *šunytis* šnekamojoje kalboje nėra dažnai vartojamas. Mažybiniam *šuns* apibūdinimui dažniau renkamos priesagos *-elis* ir *-(i)ukas*. Šias dvi priesagas galima priskirti absoliučiąjų sinonimų klasei: jos visose situacijose gali keisti viena kitą. Galbūt, tik deminutyvas *šunelis* yra kiek dažniau (pagal rastus pavyzdžius (žr. priedas 4)) vartojamas su gailėsčio, užuojautos sema: *[...] šunelis yra uždarytas (ŠnKT)*; *vargšas šunelis žiūrėjo [...]* (Žmn. pok.).

Sesuo. Šnekamojoje kalboje daiktavardis *sesuo* dažniausiai vartojamas su deminutyvinėmis priesagomis *-elė*, *-utė*, *-ytė*, *-(i)ukas*: *-elė* (*jau spėjau seselę aplankyti (ŠnKT)*; *pas mus seselė dirba dukart per savaitę (ŠnKT)*; *o sesele saka [= sako], negerai padarei (SKT)*), *-utė* (*su darželio vedėja bei medicinos sesute patikrinus vienos grupės vaikus, paaiškėjo [...]* (SKT); *susipešiau namie su sesute ir vaikus erzinau (SKT)*; *man tai su sesutėm bus linksma (ŠnKT)*; *sesutė išėjo (ŠnKT)*), *-ytė* (*visai būtų įdomu, ane, turėt tokią sesytę, kiekvieną dieną? (ŠnKT)*; *nuspaudė savo sesytę mažą (ŠnKT)*), *-(i)ukas* (*Mudvi su sesiuku pašmirinėjom po parduotuves ir tiek (Žmn. pok.)*).

Su priesagomis *-utė*, *-elė* padaryti deminutyvai *sesutė*, *seselė* yra absoliutieji sinonimai, jeigu jie vartojami kaip turintys specialiąją reikšmę, t.y., medicinos seserį, slaugytoją pavadinti.

Tarpusavyje nesiskirdami nei vienu semantiniu komponentu, visais atvejais sakinyje gali keisti vienas kitą.

Jei deminutyvai *sesutė*, *seselė* taip pat ir *sesytė*, *sesiukas* vartojami DŽ nurodyta leksine reikšme "moteriškos lyties žmogus kitiems savo tėvų vaikams: *Mes buvome dvi seserys*"⁵, tuomet šie deminutyvai tam tikrose situacijose, nors ir ne labai ryškiais požymiais, gali semantiškai skirtis. Toks skirtumas lemia vieno ar kito deminutyvo vartojimą tam tikrose kalbinėse situacijose.

Deminutyvo *seselė* maloninė reikšmė nėra tokia ryški, kaip deminutyvų *sesutė* arba *sesytė*. Šis deminutyvas turi raštų kalbos, liaudies dainų požymį, todėl šnekamojoje kalboje vartojamas retai (išskyrus specialiąją reikšmę). Retai kada galima išgirsti sakant: *aš turiu seselę*, veikiausiai sakoma *aš turiu sesutę* arba *mažą sesytę*.

Deminutyvai *sesutė* ir *sesytė* gali keisti vienas kitą, nes abu gali būti vartojami ir mažumo ir malonumo reikšme, tačiau *sesytė* dažniau vartojamas tada kai norima paryškinti asmens mažumą: *nuspaudė savo sesytę mažą (ŠnKT)*, o *sesutė* – malonumą: *man tai su sesutėm bus linksma (ŠnKT)*, *sesute, tu mano mieliausia (Žmn. pok.)*.

Okazinis deminutyvas *sesiukas* šnekamojoje kalboje yra vartojamas tada kai siekiama parodyti meilumą, malonumą arba maloniai kreipiantis: *Mudvi su sesiuku pašmirinėjom po parduotuves ir tiek (Žmn. pok.)*.

Išanalizavus to paties pamatinio žodžio deminutyvus sudarytus su skirtingais afiksais, galima konstatuoti, kad bendrašaknių daiktavardžių mažybinių maloninių žodžių reikšmė nėra tapati, nes žymi skirtingus emocinius komponentus. Pasak Vaskelienės, sinonimiškumas „neuzkerta kelio stilistiniam įvairavimui.“ (Vaskelienė, 2002, 99) Vadinasi, vieno ar kito darybos formanto parinkimas norint, pabrėžti daikto mažumą, malonumą arba mažumą ir malonumą, yra tikslingas ir pritaikytas konkrečiai kalbėjimo situacijai.

⁵ Prieiga per internetą: <http://www.autoinfo.lt/webdic/>

4. Būdvardžių deminutyvai

4.1. Būdvardžių deminutyvų daryba

Būdvardžių deminutyvai yra padaromi iš moteriškosios arba vyriškosios giminės būdvardžio, pridedant būdvardžių, arba bendras, būdingas, ir daiktavardžiams ir būdvardžiams deminutyvines priesagas:

Priesagų kiekis	Priesagų grupės	Priesagos	ŠnKT	SKT	A. B
Vienpakopės darybos deminutyvinės priesagos	Deminutyvinės būdvardžių priesagos	-ikis, -ė	0	6	2
		-ylis, -ė	0	0	1
		-okas, -ė	0	6	0
	Bendros daiktavardžių ir būdvardžių deminutyvinės priesagos	-ėlis, -ė	0	1	0
		-elis, -ė	0	1	0
		-ytis, -ė	1	2	1
		-(i)ukas, -ė	1	2	2
		-(i)ulis, -ė	1	1	0
		-utis, -ė	3	6	2
		Iš viso	6	25	8
Daugiapakopės darybos deminutyvinės priesagos		-(i)uliukas, -ė	1	0	1
	-utėlis, -ė	1	2	3	
	Iš viso	8	27	11	

Pateiktoje lentelėje yra pažymėtas *ŠnKT*, *SKT* ir autorės rastų pavyzdžių (A. B.), sudarytų su skirtingais būdvardžių deminutyvais, kiekis. Visuose pateiktuose šaltiniuose, buvo užfiksuoti tik 113 būdvardžių deminutyvų pavyzdžių, iš kurių *ŠnKT* nesikartojantys yra 8 (santykis 20:8 (pirmas skaičius rodo visų rastų pavyzdžių kiekį); *SKT* - 27 (santykis 81:27), A. B. - 11 (santykis 12:11). Tai rodo, kad būdvardžių deminutyvai nėra dažni šnekamojoje kalboje ir nepasižymi dideliu darybos įvairumu.

Dažniausiai šnekamojoje kalboje yra vartojami vienpakopės darybos deminutyvai, sudaryti su bendromis, daiktavardžiams ir būdvardžiams būdingomis deminutyvinėmis priesagomis.

Pačios dariausios, t. y. šnekamojoje kalboje dažniausiai vartojamos būdvardžių deminutyvų priesagos yra **-ikis, -ė** (*SKT* - 6 skirtingi pavyzdžiai; A. B. - 2); **-okas, -ė** (*SKT* - 6);

-ėlis, -ė (*SKT* – 3; *A. B.* – 2); *-ukas, -ė* (*ŠnKT* – 1; *SKT* – 2; *A. B.* – 2); *-utis, -ė* (*ŠnKT* – 3; *SKT* – 6; *A. B.* – 1).

Šnekamojoje kalboje visiškai nevartojamos arba itin retai vartojamos priesagos yra *-intelis, -ė; -užis –ė*. Pavyzdžių su šiomis priesagomis nei *ŠnKT*, nei *SKT*, nei *A. B.* nebuvo rasta.

Sudarant deminutyvinius būdvardžius yra prie būdvardžio jungiamos viena arba kelios deminutyvinės priesagos, tačiau *ŠnKT*, *SKT* ir *A. B.* buvo rasti pavyzdžiai tik su dviem dvipakopėmis priesagomis *-(i)uliukas, -ė* (*parsivežė brolių iš ligoninės tėvai, ir grįžtu iš darželio, nu ir, aišku, mama ten siusiu lialia, tenais broliukas mažuliukas, tėtis čia irgi jau reikia taip sakant* (*ŠnKT*); *Jų vaikelis dar visai mažuliukas* (*A. B.*)); bei *-utėlis, -ė* (*o, šiltutėliai* (*SKT*)).

Itin dažnai deminutyviniai būdvardžiai yra išvedami iš pamatinio būdvardžio *mažas*: *o tinka mažytės, mažesnės?* (*ŠnKT*); *mmm, va toks va mažukas viščiukas kepamas* (*ŠnKT*); *taip, mažutis metukų ir kelių keturių mėnesių, o dukra tai aš iki_šiol su siaubu prisimenu* (*ŠnKT*); *parsivežė brolių iš ligoninės tėvai, ir grįžtu iš darželio, nu ir, aišku, mama ten siusiu lialia, tenais broliukas mažuliukas, tėtis čia irgi jau reikia taip_sakant* (*ŠnKT*); *aštuonių milimetrų juosta, mažikė kasetė* (*SKT*); *mažytė mano mažukė* (*SKT*); *tai čia toksai mažukas daikčiukas yra kažkoks, va va čia va* (*SKT*); *nu jo [= taip], pasitiko, pas kaimyne, mane toks mažutis, kūdūtis [= smulkutis] (kalbama apie šunį) (Žmn. pok.); nelabai galim mes važiuoti, nes pas mus dar mažukė mergytė yra – tai dar neturim kur palikti (Žmn. pok.)*.

Mažybiniai būdvardžiai sakinyje dažnai eina ir mažybiniais daiktavardžiais: iš būdvardžio *mažas* padarytas deminutyvas gali būti vartojamas kaip būdvardis pvz., *mažutis berniukas*; ir kaip daiktavardis pvz., *mano mažutis*.⁶

4. 2. Būdvardžių deminutyvų darybos reikšmės

Deminutyviniai būdvardžiai, lygiai taip pat kaip ir deminutyviniai daiktavardžiai yra skirstomi į tam tikras semantines grupes, kurios išryškėja iš vartojimo intencijų. Pasak J. Macienės, deminutyvinius būdvardžius galima suskirstyti į septynias grupes, „pagal išorinius ir vidinius aptariamojo objekto požymius, pavadintus tais būdvardžių deminutyvais“ (Macienė, 2005, 80):

⁶ Autorė tokius žodžius prie būdvardžių arba prie daiktavardžių skyrė pagal tai, kokia sakinio dalimi jie eina: jeigu žodis sakinyje eina pažyminiu, apibūdinančiu kitą žodį (dažniausiai daiktavardį), tai jis skirtas prie būdvardžių, o jei sakinyje eina veiksmu, priedėliu ar papildiniu – prie daiktavardžių

1. Nusakomos išorinės, fizinės ir fiziologinės objekto ypatybės (forma, svoris, amžius, grožis, švara, sveikatos būklė, gebėjimai).
2. Deminutyviniu būdvardžiu įvardijamos erdvės ypatybės ir daikto padėtis erdvėje (dydis, plotis, ilgis, aukštis).
3. Išreiškiamos vidinės charakterio, psichikos ypatybės (linksnumas, kalbumas, meilumas, drąsumas, vienišumas).
4. Jutimais suvokiamas ypatybes nusakanti grupė (lygumo, minkštumo, skonio, temperatūros, skystumo, tankumo).
5. Skiriami deminutyviniai būdvardžiai, apibūdinantys spalvinį vaizdą (spalva, šviesumas).
6. Deminutyvai, pavadinantys laiko ypatybę, naujumą
7. Deminutyvai, pavadinantys vertę (brangumą, pigumą).

Suskaidžius būdvardžių deminutyvus į skirtingas semantines grupes yra lengviau nustatyti, ką žymi deminutyvinis būdvardis kalbėjimo situacijoje.

Deminutyviniai būdvardžiai, priešingai negu deminutyviniai daiktavardžiai, neturi mažybinės reikšmės. Dažniausiai deminutyviniai būdvardžiai yra vartojami amplifikatyvine (didinamąja) reikšme. Ši reikšmė dar gali būti nuspalvinta maloniniu, pasigėrėjimą reiškiančiu atspalviu, arba, priešingai, menkinamuoju, pasigailėjimo atspalviu.

-ikis, -ė. Su priesaga ***-ikis, -ė*** sudaryti būdvardžių vediniai šnekamojoje kalboje (pagal rastus ŠnKT, SKT ir A. B pavyzdžius) dažniausiai turi išskiriamąją reikšmę: ***siaurikė ta, ane*** [= *taip*]? (*SKT*); ***pirmiausia, tai jinai yra truputį, jeigu moteris, kurią mes kuriam*** [= *kuriame*], ***tai jinai yra laibikė*** (*SKT*); ***aštuonių milimetrų juosta, mažikė kasetė*** (*SKT*); ***Ai ta žmuona*** [= *žmona*] ***tai tokia mažikė*** (*Žmn. pok.*).

„Būdami kokybiniai, mažybiniai būdvardžiai įgyja išskiriamąją reikšmę, gali ir pakeisti įvardžiuotinius būdvardžius. Įvardžiuotinių ir mažybinių būdvardžių išskiriamosios reikšmės sutampa. Kai kuriose tarmėse šis procesas jau vyksta – mažybiniai būdvardžiai išstumia įvardžiuotinius“ (*LKG, 1965, 586*).

Dažniausiai deminutyvai su priesaga ***-ikis, -ė*** šnekamojoje kalboje nusako išorines objekto ypatybes (***siaurikė, laibikė***) arba daikto padėtį erdvėje (***mažikė***). Su šia priesaga sudaryti daiktavardžių deminutyvai turi malonumo, švelnumo komponentą: jei deminutyvinį būdvardį

keistumėme pamatiniu žodžiu, švelnumo atspalvis išnyktų, pvz., *aštuonių milimetrų juosta, maža (arba mažoji) kasetė*.

-utis, -ė. Priesagos **-utis, -ė** vediniai šnekamojoje kalboje dažniausiai vartojami malonine reikšme: *taip, mažutis (mažas) metukų ir kelių keturių mėnesių, o dukrą tai aš iki_šiol su siaubu prisimenu [= baisu prisiminti] (ŠnKT); jūs pati esat smulkutė, jum kaip_tik ilgesni jum labai gerai (ŠnKT); visai mažutis (ŠnKT); taip, mažutis metukų ir kelių keturių mėnesių, o dukra tai aš iki_šiol su siaubu prisimenu (ŠnKT); o ta lengvutė (SKT); aaa kokia mažutė (SKT); nes kadangi jeigu smulkutė moteris, tai mėgsta ir smulkius papuošalus (SKT); Nu jo [= taip], pasitiko, pas kaimyne, mane toks mažutis, kūdūtis [= smulkutis] (kalbama apie šunį) (Žmn. pok.).* Kartais gali atrodyti, kad iš būdvardžių *mažas, lengvas, smulkus* ir pan. sudaryti mažiabūdiškiai būdvardžiai turi ne didinamąją, o mažinamąją reikšmę. Toks išpūdis susidaro dėl pačių žodžių leksinės reikšmės, pabrėžiančios ypatybę, kuri yra mažesnio kiekio, lengvesnė.

Šnekamojoje kalboje nevengiama priesagos **-utis, -ė** deminutyvų vartoti menkinamąją reikšmę: *nu, kvailutė, tikrai (ŠnKT); nes saka [= sako], kad nenustebkit, bet sakė, kad mūsų grupėj tai taip nėra, bet, saka [= sako], atsirand [= atsiranda] tokių gudručių žmogeliu, kur [...] (SKT).* Pirmame pavyzdyje deminutyvas *kvailutė* sušvelnina pamatinio žodžio *kvaila* reikšmę. Jei vietoj deminutyvo būtų pavartotas pamatinis žodis, tuomet toks pasakymas būtų stipresnis, žymėtų įžeidimą. Antrame pavyzdyje deminutyvas *gudručiai* ne susilpnina, sušvelnina, bet, priešingai, sustiprina pamatinio žodžio reikšmę. Pasakymas *atsirand [= atsiranda] tokių gudrių* yra semantiškai silpnesnis, negu pasakymas *atsirand [= atsiranda] tokių gudručių*. Vadinasi, menkinamąją reikšmę turintys deminutyvai pagal vartojimo intencijas gali tiek sustiprinti, tiek susilpninti reikšmę, kurią žymi pamatinis žodis.

Vediniai su priesaga **-utis, -ė** šnekamojoje kalboje dažniausiai priklauso vienai iš pirmųjų trijų semantinių grupių: nusako išorines fizines objekto ypatybes; erdvės ypatybes arba psichikos, charakterio ypatybes. Pagal surinktus pavyzdžius, galima konstatuoti, kad šnekamojoje kalboje gana dažnai priesagos **-utis, -ė** deminutyvai vartojami pabrėžiant išmintingumą (*kvailutė, gudrutis*), dydį (*mažutis*), kalbumą (*pleputis*) bei kūno formą, svorį (*kūdūtis [= lieknutis], smulkutis, lengvutis*).

-ylis, -ė; -elis, -ė; -ėlis, -ė. Priesagos **-ylis, -ė; -elis, -ė; -ėlis, -ė** deminutyvų buvo rasta tik po vieną pavyzdį: *rūgelė kažkokia (SKT); Nebūk mažylis (Žmn. pok.); nėra gražuolėlis, bet vat, kažkuom gražus (SKT).* Tai rodo, kad tokių priesagų deminutyviniai vediniai nėra dažni

šnekamojoje kalboje, arba visai nevartojami. Su priesaga **-ylis, -ė** sudarytą deminutyvą **mažylis** galima laikyti net išskirtiniu, nes šio deminutyvo pamatinis žodis **mažas, -a** yra jungiamas su visomis deminutyvinėmis priesagomis, todėl rastas pavyzdys neparodo jokių vartojimo tendencijų.

-ulis, -ė. Su priesaga **-ulis, -ė** šnekamojoje kalboje dažniausiai vartojamas deminutyvas yra **didžiulis**: *patiriu labai didžiulę [= kalbos klaida, reikėtų sakyti be žodžio labai] emociją itampą (ŠnKT); nes kai tu groši didžiuliam tempe (ŠnKT); jo, ten, žinai, prie ažuoliuko tas beržas kur didžiulis (ŠnKT); kai paskambino į policiją ir pasakė, kad didžiulis džipas Smiltelės ir Simonaitytės gatvių sankryžoje pylė į šoną (SKT); kad tai yra didžiulis staigus šuolis (SKT); taip pat stengiasi duoti didžiulius reportažus apie sėkmingus naujai atvykusius verslininkus iš Lietuvos (SKT); didžiulis nesusipratimas (SKT); ieškojo savo pažįstamų knygų, nežinomų vardu, mums visiems buvo didžiulė naujiena (SKT).*

Šis deminutyvas šnekamojoje kalboje gali turėti didinamąją – pabrėžiamąją reikšmę, kada objektą siekiama padidinti, hiperbolizuoti: *nu tai atsiprašau, jeigu vaikas susirado katalogą, stovi didžiulė krūva visokiausių ten statybos žurnalų ir taip toliau, ir ten iš parodų katalogų prisinešė visokiausių [...] (ŠnKT); mums leidžia realizuoti pakankamai didžiulius greičius (SKT); didžiulį pinigų tą pakį (SKT).*

Deminutyvas **didžiulis, -ė** priklauso antrajai semantinei grupei, nes nurodo erdvės ypatybes, dydį. Šio deminutyvo reikšmė yra gerokai apiblukusi.

-ytis, -ė. Priesagos **-ytis, -ė** vediniai šnekamojoje kalboje vartojami norint perteikti meilumą, malonumą. Lygiai taip pat kaip ir daiktavardžių deminutyvai, priesagos **-ytis, -ė** deminutyviniai būdvardžiai dažniausiai vartojami tada, kai siekiama kalbą padaryti švelnesnę, malonesnę, tarsi būtų kalbama su vaiku: *o tinka mažytės, mažesnės? (ŠnKT); bet aš tada mažytė buvau, tai man davė (SKT); mažytė mano mažiukė (SKT); tačiau, na, grupė vis_tiek tai yra tarsi mažytis pasaulio modelis (SKT); nea, čia yra viena siaurytė, o kita va kitokia yra, čia dviejų rūšių yra tokia visiem čia ir tiek, kurių nėra (SKT); Dar nelipk, dar ledas, žinok, plonytis (Žmn. pok.); Eik tu skupyčiala [= skūpuole], atpjovėi toki plonytį griežinėli, čia man ant vieno danties (Žmn. pok).*

Šios priesagos deminutyvai priklauso *Erdvės ypatybės ir daikto padėties erdvėje* semantinei grupei, nes deminutyviniais būdvardžiais yra įvardijamas plotis(**siaurytė, plonytė**) bei dydis (**mažytė**).

-ukas, -ė. Deminutyvai sudaryti su priesaga **-(i)ukas, -ė** šnekamojoje kalboje žymi didinamąją - pabrėžiamąją reikšmę su maloniniu, pasigėrėjimą reiškiančiu atspalviu: *mmm, va toks va mažiukas viščiukas kepamas (ŠnKT); mažiuką šamuką, tik grautukas voliojosi (SKT); tai čia toksai mažiukas daikčiukas yra kažkoks, va va čia va (SKT); kaip mažiukė visai (SKT); Man mažiuką kąsniuką (Žmn. pok.); Nelabai galim mes važiuoti, nes pas mus dar mažiukė mergytė yra – tai dar neturim kur palikti (Žmn. pok.)*. Dėl leksinės būdvardžio **mažas** reikšmės ‘menkas savo apimtimi, dydžiu, nedaug amžiaus turintis, nesuaugęs’ didinamoji – pabrėžiamoji reikšmė yra ne tokia ryški, kaip kitų būdvardinių deminutyvų.

Jei pateiktuose pavyzdžiuose būdvardis **mažiukas, -ė** būtų vartojamas be deminutyvinės priesagos **-(i)ukas, ė**, neliktų emocijų, vertinimo komponentų pvz., *kaip maža visai*. Toks pasakymas yra neutralus, jame neatsispindi švelnumo, meilumo ar net familiarumo komponentas, kuris yra akivaizdus pasakyme *kaip mažiukė visai (SKT)*.

-okas, -ė. Priesagos **-okas, -ė** vediniai šnekamojoje kalboje dažniausiai turi didinamąją - pabrėžiamąją reikšmę: *aišku, jis truputėlį aštrokas yra taip? (SKT); artimiausiomis dienomis Lietuvoje vyraus šaltoki orai(SKT); gana tokia platoka, nes [...] (SKT); aš sakau, savikaina didoka (SKT); kas nebijo, arba įžūloki (SKT); eee žiaurokas (SKT), koki čia megztinį vilki, atrodo didokas (TV3, Activia reklama, 2009 sausis)*. Su šia priesaga sudaryti deminutyvai žymi kiek didesnę, ryškesnę ypatybę, negu pamatinis žodis.

Deminutyvai šnekamojoje kalboje gali būti padaryti ir su dvipakopėmis priesagomis **-(i)uliukas, -ė** arba **-utėlis, -ė**: *o, šiltutėliai (ŠnKT); bet toks švelnutėlis, lygutėlis (SKT); eik tu, kaip išsiskalbe [= išsiskalbė] tai tokie baltut baltutėliai (Žmn. Pok.); Atvažiava [= atvažaiavo] su mašina naujut naujutėle, i [= ir] da [= dar] net nesisveikin [= neatsisveikina] (Žmn. Pok.); parsivežė brolių iš ligoninės tėvai, ir grįžtu iš darželio, nu ir, aišku, mama ten siusiu lialia, tenais broliukas mažuliukas, tėtis čia irgi jau reikia taip_sakant (ŠnKT); Jų vaikelis dar visai mažuliukas (Žmn. Pok..)*

Deminutyvai, sudaryti su keliomis priesagomis, parodo intensyvesnę būdo ypatybę, negu vienpakopės darybos deminutyvai.

Gana dažnai daugiapakopės darybos deminutyvai yra vartojami šalia bendrašaknio žodžio pvz., **baltut baltutėliai, naujut naujutėlė**. Taip vartojamo deminutyvinio būdvardžio ypatybė yra dar ryškesnė, labiau sustiprinta. Laipsniavimas nuo įvardijamos būdo ypatybės

(*balti, nauji*) iki sustiprintos būdo ypatybės, išreiškiamos deminutyvu (*balutėliai, naujutėliai*), sukoncentruoja dėmesį į apibūdinamo objekto savybes, pabrėžia semantinį skirtumą tarp dviejų bendrašaknių žodžių.

Demminutyvai, sudaryti su priesaga *-utėlis, -ė* dažniausiai priklauso jutimais suvokiamas ypatybės (įvardija laipsnius (*šiltutėliai*); lygumą (*švelnutėliai, lygutėliai*)), spalvinį vaizdą (*baltutėliai*) arba laiko ypatybę (naujumą) (*naujutėliai*), nusakančioms grupėms.

Iš aptartų pavyzdžių, matyti, kad mažiabiniai maloniniai būdvardžiai tekste yra vartojami skirtingomis intencijomis. Priklausomai nuo to, ką norima išreikšti, su tuo pačiu ar skirtingu afiksu sudaryti vediniai, šnekamojoje kalboje dažniausiai žymi didumą arba išskiriamąją ypatybę.

Išskiriamoji ypatybė yra ryški tada, kai yra pavadinamo objekto ypatybė deminutyvu įvardijama vietoj įvardžiutinio būdvardžio pvz., *ta mažoji mergaitė = ta mažikė (mažytė, mažiukė, mažutė) mergaitė*.

Šnekamojoje kalboje dažniausiai būdvardiniai deminutyvai turi didinamąją – pabrėžiamąją reikšmę. Didinamoji (amplifikatyvine) būdvardžio reikšmė gali būti nuspalvinama maloniniu, pasigėrėjimą reiškiančiu atspalviu. Toks atspalvis priklauso iš dalies ir nuo būdvardžio leksinės reikšmės bei visos sakinio minties.

Deminutyvai dar gali būti skirstomi į septynias semantines grupes. Pagal *ŠnKT, SKT* ir *A. B.* rastus vartosenos pavyzdžius, matyti, kad daugiausia deminutyvų priklauso *Išorines, fizines ir fiziologines objekto ypatybes* arba *Erdvės ypatybes ir daikto padėtį erdvėje* nusakančioms grupėms.

4. 3. Būdvardžių deminutyvų vartojimas šnekamojoje kalboje

Išanalizavus iš *ŠnKT, SKT* ir kitų šaltinių rastus pavyzdžius, kuriuose yra vartojami būdvardžių deminutyvai, nustatyti būdingiausių mažiabinių maloninių būdvardžių vartojimo sakinyje atvejai.

1. Greta nedeminutyvinių daiktavardžių. Deminutyvinis būdvardis dažniausiai vartojamas prepoziciškai, t. y. prieš pažymimąjį žodį: *ieškojo savo pažįstamų knygų, nežinomų vardu, mums visiems buvo didžiulė naujiena (SKT); nes kadangi jeigu smulkutė moteris, tai mėgsta ir*

smulkius papuošalus (SKT); nu tai atsiprašau, jeigu vaikinai susirado katalogą, stovi didžiulė krūva visokiausių ten statybos žurnalų ir taip toliau, ir ten iš parodų katalogų prisinešė visokiausių [...] (ŠnKT);

Greta nedeminytinio daiktavardžio deminytinis būdvardis gali būti vartojamas ir postpoziciškai, t.y., po pažymimojo žodžio. „Toks pažyminy, nukeltas po pažymimojo žodžio, labiau pabrėžia jo reiškiamą daikto ypatybę“ (Balkevičius, 1963, 166): *pirmiausia, tai jina yra truputį, jeigu moteris, kurią mes kuriam, tai jina yra laibikė (SKT); jo, ten, žinai, prie ažuoliuko tas beržas kur didžiulis (ŠnKT); Dar nelipk, dar ledas, žinok, plonytis (Žmn. pok.); Atvažiava [= atvažiavo] su mašina naujut naujutėle, i [= ir] da [= dar] net nesisveikin [= nesisveikina] (Žmn. pok.); didelė tu irgi, už mane didesnė, žiek [= žiūrėk] aš kokia mažytė va (SKT); jūs pati esat smulkutė, jum kaip tik ilgesni jum labai gerai (ŠnKT)*

2. Greta deminytinių daiktavardžių mažybiniai maloniniai būdvardžiai šnekamojoje kalboje vartojami tik prepozicijoje: *mažytis lopinėlis Lietuvos žemėlapyje (SKT); tai čia toksai mažukas daikčiukas yra kažkoks, va va čia va (SKT); buvo kambariukas ir tokia mažytė mažytė miniatiūrinė virtuvytė (SKT); mažiuok šamuką, tik grautukas voliojosi (SKT); Eik tu skupyčiala [= skūpuole] atplovei toki plonytį griežinėli, čia man ant vieno danties (Žmn. pok); mmm, va toks va mažukas viščiukas kepamas (ŠnKT).*

Deminytinio daiktavardžio ir deminytinio būdvardžio junginys ne tik, kad atskleidžia aiškesnį, stipresnį vertinimą, bet ir šnekamajai kalbai suteikia gyvumo, ekspresyvumo.

3. Samplaikoje su kitu bendrašakniu žodžiu vartojamais deminytiniais būdvardžiais pavadinamo objekto savybė dar kiek pastiprinama: *nėra gražuolėlis, bet vat, kažkuom gražus (SKT); o tinka mažytės, mažesnės? (ŠnKT); O plonyte [= plonytė] plonutiele [= plonytėlė], jaučiu nieka [= nieko] nevalga [= nevalgo] (Žmn. pok.); Atvažiava [= atvažiavo] su mašina naujut naujutėle, i [= ir] da [= dar] net nesisveikin (Žmn. pok.); Eik tu, kaip išsiskalbe [= išsiskalbė] tai tokie baltut baltutėliai (Žmn. pok.).*

Kitas bendrašakniu samplaikos žodis gali būti ir deminytinis (*plonyte [= plonytė] plonutiele [= plonytėlė*],) ir nedeminytinis (*mažytės, mažesnės; naujut naujutėle; baltut baltutėliai*).

Pagal šaltiniuose rastus būdvardžių deminytinių vartojimo atvejus galima teigti, kad mažybiniai maloniniai būdvardžiai šnekamojoje kalboje yra vartojami prepoziciškai ir

postpoziciškai greta nedeminutyvinių daiktavardžių, arba tik prepoziciškai greta deminutyvinių daiktavardžių. Kai būdvardžiai yra vartojami postpoziciškai, jų įvardijamos ypatybės yra labiau išryškinamos, akcentuojamos. Deminutyviniai būdvardžiai taip pat yra vartojami samplaikoje su bendrašakniais žodžiais (ir deminutyviniais ir nedeminutyviniais).

5. Skaitvardžių deminutyvai

5.1. Skaitvardžių deminutyvų daryba

Tikrųjų deminutyvinių skaitvardžių šnekamojoje kalboje nėra daug. Nei *ŠnKT* nei *SKT* vartojimo pavyzdžių nebuvo rasta. Pagal magistro darbo autorės (toliau – A. B.) rastus pavyzdžius (iš viso 14 pavyzdžių) galima išskirti tokius skaitvardžių deminutyvus: *gal geriau mažajam gimus, jei yra atliekamas [= laisvas] šimtelis* kitas litu kas mėnesi, tai paimt paskolą ir nusipirkt kad ir 1 k. butą (RC radijas 2008 lapkričio 19); *Juk vienos kaina neviršija [= nėra didesnė nei...] 20lt, tai bendrai koks šimtukas turėjo būti* (TV6 Mados reidas 2008 gruodžio 20); *Vėl tūkstantėlis* vienas kitas (Žmn. pok.); *Žinok ne žmonės viską valdo o pinigai, tūkstantukas* i [= i] vieną, *tūkstantukas* i [= i] kitą kišenę, ir taip viską gali gaut (Žmn. pok); *Gerai kad kišenėj atsirastų koks papildomas milijonukas* skoloms atidavinėti... (Žmn. pok.); *Kiek mažai... Tik milijonėlis* metų (Žmn. pok.).

Pagal pateiktus pavyzdžius, matyti, kad skaitvardžių deminutyvų daryba yra labai ribota: pamatiniai žodžiai gali būti iš trijų šaknų – *šimt-*; *tūkstant-* ir *milijon-* – plius pridedamos trys deminutyvinės priesagos – *-elis*, *-ė*; *ėlis*, *-ė*; *-(i)ukas*, *-ė*:

Šaknis \ Priesagos	elis	ėlis	(i)ukas
šimt-	šimtelis		šimtukas
tūkstant-		tūkstantėlis	tūkstantukas
milijon-		milijonėlis	milijonukas

Šios trys priesagos yra būdingos ir daiktavardžių (*namelis*, *motinėlə*, *berniukas*) ir būdvardžių (*gražuolėlis*, *gražuoliukas*) vediniams ir yra vienos dažniausiai vartojamų deminutyvinių priesagų.

Šnekamojoje kalboje skaitvardžių vartojimas yra gana retas: užfiksuota vos 14 skaitvardžių deminutyvų vartojimo atvejų:

Priesagos	Skaitvardžių deminutyvai	Pavartota kartų
ėlis	tūkstantėlis	3
	milijonėlis	2
Iš viso		5
(i)ukas	šimtukas	2
	milijonukas	1
	tūkstantukas	2
Iš viso		5
elis	šimtelis	4
Iš viso		14

Pavyzdžiai rodo, kad pamatiniai skaitvardžiai ir iš jų padaryti deminutyvai yra vyriškosios giminės. Pasak J. Macinės, „tautosakoje randami ir moteriškosios giminės skaitvardžių deminutyvai, pavyzdžiui: *šešios tūkstantėlės, drobelė keturiadešimtėlė*“ (Macienė, 2005, 39–42). Šnekamojoje kalboje moteriškosios giminės skaitvardžių pavyzdžių nebuvo rasta todėl, galima teigti, kad šios giminės skaitvardžiai čia nėra vartojami, arba vartojami itin retai.

5.2. Skaitvardžių deminutyvų darybos reikšmės

Skaitvardžių deminutyvai yra priesagų vediniai, sudaryti iš skaitvardžių, ir jie žymi tą patį ar bent tos pačios rūšies dalyką, kaip ir pamatinis žodis. Lygiai taip pat kaip daiktavardžių ar būdvardžių deminutyvai, skaitvardžių deminutyvai gali turėti skirtingas darybos reikšmes.

-elis, -ė. Su priesaga **-elis, -ė** sudaryti skaitvardžių vediniai šnekamojoje kalboje dažniausiai įgyja malonumo reikšmę: *gal geriau mažajam gimus, jei yra atliekamas [= laisvas] šimtelis kitas litų kas mėnesi, tai paimt paskolą ir nusipirkt kad ir 1 k. butą (RC radijas 2008 lapkričio 19); Plius minus šimtelis baksų [= dolerių] (Žmn. pok.); Amerikonams tas šimtelis už neblogą modelį vienas juokas. Mums, aišku kitaip atrodo (RC radijas 2009 vasario 17); pas jį tiek daug buvo, kad vienas kitas šimtelis dingo, ir nepastebėjai. Man tai negaila, nes vien bloga darė pastaruoju metu (Žmn. pok.).*

Malonumo reikšmė čia atsiskleidžia ne tiesiogiai, nes vertinamasis kalbėtojo požiūris nėra ryškus. Su šia priesaga sudaryti skaitvardžių deminutyvai veikia vartojami dėl estetiškumo, kalbėtojo noro pasakymą padaryti švelnesnį, „saldesnį“.

Užfiksuotose pavyzdžiuose skaitvardžio deminutyvu *šimtelis* tikslus kiekis nėra nurodomas, tačiau iš kalbėjimo situacijų galima spręsti, kad toks vartojimas reiškia „mažai“, „nedaug“. Vadinasi, priesaga *-elis, -ė* suteikia skaitvardžio deminutyvui ne tik malonumo, bet ir mažumo reikšmę.

-ėlis, -ė. Su priesaga *-ėlis, -ė* sudaryti skaitvardžių vediniai turi didinamąją reikšmę: *Vėl tūkstantėlis vienas kitas (Žmn. pok.); O kai pinigėlių neperdauginusiai [= nėra daug], įvertini, kad kiekvienas viršytas [= papildomai išleistas] tūkstantėlis sumažins tavo atostogas, keliones, tai ir namų, žinok, remontuoti nebesinori (Žmn. pok.); Na, bet lyčnas [= laisvas, atliekamas] tūkstantėlis kišenėj nepamaišytų (Žmn. pok.); Vis tiek nubirs koks nuslėptas milijonėlis... Tik jau matom, kad laimingi ne tie [...] (Žmn. pok.); Kiek mažai... Tik milijonėlis metų (Žmn. pok.).*

Su priesaga *-ėlis, -ė* sudarytais skaitvardžių deminutyvais *tūkstantėlis, milijonėlis* tikslus kiekis nėra nusakomas, tačiau, matyti, kad deminutyvai vartojami reikšme „nemažai“, „gana daug“.

Taip pat priesagos *-ėlis, -ė* skaitvardžių vediniai gali būti vartojami ir ironizuojant arba siekiant subjektyviai sumažinti gana didelį objektą: *Kiek mažai... Tik milijonėlis metų (Žmn. pok.).*

-ukas, -ė. Priesagos *-ukas, -ė* skaitvardžių deminutyvai šnekamojoje kalboje žymi teigiamą vertinimą: *Juk vienos kaina neviršija dvidešimt litų, tai bendrai koks šimtukas turėjo būti (TV6 Mados reidas 2008 gruodžio 20); Kiek jūsų lagamine pinigų? Tikiuosi nedaug – šimtukas koks (TV3 Taip arba ne, 2007 spalio 23); Žinok ne žmonės viską valdo o pinigai, tūkstantukas i vieną, tūkstantukas i kitą kišenę, ir taip viską gali gaut (Žmn. pok.); Kadangi nesitikėjau nieko, tai ir tas tūkstantukas bus ne pro šal - bus iš ko gimtadienį švest (Žmn. pok.); Gerai kad kišenėj atsirastų koks papildomas milijonukas skoloms atidavinėti (Žmn. pok.).*

Remiantis pateiktais pavyzdžiais, galima konstatuoti, kad priesagos *-ukas, -ė* skaitvardžių deminutyvai šnekamojoje kalboje yra vartojami todėl, kad kalbėtojai minimas dalykas kelia teigiamą, malonų jausmą.

Su priesaga *-ukas, -ė* sudaryti deminutyvai šalia teigiamo vertinimo dar gali žymėti nedidelį kiekį, kuris atsiskleidžia iš konteksto (*Juk vienos kaina neviršija [= nėra daugiau nei] dvidešimt litų, tai bendrai koks šimtukas turėjo būti (TV6 Mados reidas 2008 gruodžio 20)*) arba

yra pastiprinamas epitetais *nedaug, mažai, truputį* (*Tikiuosi nedaug – šimtukas koks* (TV3 *Taip arba ne*, 2007 spalio 23).

Iš kelintinių skaitvardžių kilę daiktavardžių vediniai. Be tikrųjų skaitvardžių deminutyvų (užfiksuotų A. B.), SKT buvo rasta iš kelintinių skaitvardžių kilusių daiktavardžių vedinių, sudarytų su priesaga *-(i)ukas, -ė: pirmukas? (SKT); trečiukas, penktukas? (SKT); taip, dabar trečiukas (SKT); trečiukas [...] (SKT); padangas pažiūrėkit pirmukui (SKT); ar tu taip žemai kritai nuo nuo septinkės ant pirmuko ? (SKT); naują gal trečiuką pasiims [= pasiims].*

Tokie daiktavardžiai, sudaryti iš kelintinių skaitvardžių, yra priskiriami ypatybės turėtojų pavadinimų grupei pvz., *dešimtukas (-ė)* „dešimtos valandos traukinys, autobusas ar mašina“ [...], *ketvirtukas* „ketvirtos valandos traukinys“ (Ambrazas, 2000, 129) ir jie žymi automobilio pagal modelio numerį pavadinimą. Deminutyviniais ypatybės turėtojų pavadinimais įvardijami tam tikri objektai neturi eksplicitiškai išreikšto vertinimo, tačiau, galima teigti, kad jais pavadinami dalykai kalbėtojų kelia malonius jausmus.

Skaitvardžių deminutyvai, nors ir vartojami gana retai, įvardija tikslų arba ne visai tikslų kiekį ir įgyja arba mažumo/didumo arba malonumo reikšmes. Kartais skaitvardžių deminutyvai gali būti vartojami ironizuojant, arba siekiant subjektyviai sumažinti gana didelį objektą.

5.3. Skaitvardžių deminutyvų vartojimas šnekamojoje kalboje

Skaitvardžių deminutyvai tekste gali būti vartojami greta tam tikrų kalbos dalių ir pavadinti tikslų arba tik spėjamą, numanomą dydį. Pagal surinktus pavyzdžius galima išskirti būdingiausias skaitvardžių deminutyvų vartojimo situacijas:

1. Deminutyvinis skaitvardis vartojamas postpoziciškai (po pažymimojo žodžio) arba prepoziciškai (prieš pažymimąjį žodį) greta tikslios sumos nepavadinančių įvardžių *kitas, toks, koks*: *gal geriau mažajam gimus, jei yra atliekamas [= papildomas, laisvas] šimtelis kitas litų kas mėnesi, tai paimt paskolą ir nusipirkt kad ir 1 k. butą* (RC radijas 2008 lapkričio 19); *Kiek jūsų lagamine pinigų? Tikiuosi nedaug – šimtukas koks* (*Taip arba ne*, 2007. 10.23); *Kadangi nesitikėjau nieko, tai ir tas tūkstantukas bus ne pro šal - bus iš ko gimtadienį švęst* (Žmn. pok.).

Minėti įvardžiai pateiktuose pavyzdžiuose yra pasakomi po vieną, tačiau jie gali sudaryti ir samplaikas: *pas jį tiek daug buvo, kad vienas kitas šimtelis dingo, ir nepastebėjai. Man tai negaila, nes vien bloga darė pastaruoju metu (Žmn. pok.); Vėl tūkstantėlis vienas kitas (Žmn. pok.).*

2. Skaitvardžių deminutyvai vartojami prepoziciškai greta didesnę / mažesnę kiekį ar ypatybę žyminčių būdvardžių: *O kai pinigėlių neperdauginusiai [= nėra daug], įvertini, kad kiekvienas **viršytas** [= papildomai išleistas] tūkstantėlis sumažins tavo atostogas, keliones, tai ir namų, žinok, remontuoti nebesinori (Žmn. pok.); Na bet **lyčnas** [= laisvas, papildomas] tūkstantėlis kišenėj nepamaišytų (Žmn. pok.); Vis tiek nubirs koks **nuslėptas** milijonėlis... Tik jau matom, kad laimingi ne tie...(Žmn. pok.).*

5.4. Sinonimiškų deminutyvinių priesagų semantika

Skaitvardžių deminutyvai, lygiai taip pat kaip ir daiktavardžių deminutyvai, gali būti sinonimiški ir sudaryti darybinių sinonimų poras arba eiles.⁷ Kaip jau buvo minėta, darybiniais sinonimais laikytini tokie deminutyvai, kurie yra sudaryti iš bendrašaknių žodžių, pridėdant skirtingus afiksus.

Pagal surinktus tikrųjų skaitvardžių pavyzdžius, matyti, kad skaitvardžiai sudaro tokias darybinių sinonimų poras: **milijonėlis** – **milijonukas**; **šimtelis** – **šimtukas**; **tūkstantėlis** – **tūkstantukas**. Ar abu poros žodžiai yra absoliučiai sinonimiški (absoliutieji sinonimai), ar tik iš dalies (daliniai sinonimai), atskleidžiama šiame poskyryje.

1. Sinonimų pora **milijonėlis** – **milijonukas**. Šnekamojoje kalboje iš skaitvardžio milijonas yra išvedamas deminutyvas, pridėjus deminutyvines priesagas **-ukas**, **-ė** arba **-ėlis**, **-ė**. Surinkti pavyzdžiai rodo, kad ne visais atvejais šie deminutyvai kontekste gali keisti vienas kitą: **milijonukas** išskiria, akcentuoja teigiamą kalbėtojo požiūrį į pasakomą dalyką (*Gerai kad kišenėj atsirastų koks papildomas **milijonukas** skoloms atidavinėti (Žmn. pok.)*), o su priesaga **-ėlis**, **ė** sudarytas deminutyvas **milijonėlis** aiškiai išskiria didinamąją reikšmę (*Vis tiek nubirs koks nuslėptas **milijonėlis**... Tik jau matom, kad laimingi ne tie [...] (Žmn. pok.)*) arba ironiją.

⁷ Du sinonimiški kalbos vienetai sudaro sinonimų porą, daugiau kaip du – sinonimų eilę (žr. Vaskelienė J. *Darybiniai sinonimai*. P.18)

Ryškesnis semantinis deminutyvų *milijonukas* – *milijonėlis* skirtumas matyti, taikant substitucijos metodą pvz., *gerai kad kišenėj atsirastų koks papildomas milijonėlis skoloms atidavinėti* – deminutyvą *milijonukas* pakeitus deminutyvu *milijonėlis*, išnyksta teigiamo vertinimo sema ir atsiranda papildomas reikšminis komponentas - ironija. Vadinasi, galima daryti prielaidą, kad skaitvardžio *milijonas* deminutyvas, sudarytas su priesaga *-ukas, -ė* yra semantiškai šiltesnis, labiau tinkamas vartoti, siekiant atskleisti palankius jausmus įvardijamam objektui.

2. Sinonimų porą *tūkstantukas* – *tūkstantėlis* (sudarytą prie pamatinio žodžio pridėdant deminutyvines priesagas *-ukas, -ė; -ėlis, -ė*) pagal A. B. surinktus pavyzdžius galima lakyti absoliučiaisiais sinonimais, nes net ir keičiant vieną poros narį kitų reikšmė nekinta: *vėl tūkstantėlis vienas kitas* = *Vėl tūkstantukas vienas kitas*; *Na bet lyčnas [= laisvas, papildomas] tūkstantėlis kišenėj nepamaišytų* = *Na bet lyčnas [= laisvas, papildomas] tūkstantukas kišenėj nepamaišytų*; *Kadangi nesitikėjau nieko, tai ir tas tūkstantukas bus ne pro šal - bus iš ko gimtadienį švęst* = *Kadangi nesitikėjau nieko, tai ir tas tūkstantėlis bus ne pro šal - bus iš ko gimtadienį švęst*.

3. Sinonimų pora *šimtukas* – *šimtelis*. Abu sinonimiški šios poros deminutyvai turi mažumo semą, tačiau remiantis surinktais pavyzdžiais ir taikant substitucijos metodą, matyti, kad deminutyvas *šimtelis* turi ryškesnę, stipresnę semantinę mažumo ypatybę, pvz., *Kiek jūsų lagamine pinigų? Tikiuosi nedaug – šimtukas koks* = *Kiek jūsų lagamine pinigų? Tikiuosi nedaug – šimtelis koks*; *Juk vienos kaina neviršija 20lt, tai bendrai koks šimtukas turėjo būti* = *Juk vienos kaina neviršija [= nėra daugiau nei] 20lt, tai bendrai koks šimtelis turėjo būti*; *Amerikonams tas šimtelis už neblogą modelį vienas juokas. Mums, aišku kitaip atrodo* = *Amerikonams tas šimtukas už neblogą modelį vienas juokas. Mums, aišku kitaip atrodo*.

Deminutyvą *šimtukas* keičiant deminutyvu *šimtelis* skaitvardžio pavadinamas objektas dar labiau sumažėja, sumenksta.

Išanalizavus tų paties pamatinio žodžio skaitvardžių deminutyvus, sudarytus su skirtingais afiksais, pastebėta, kad deminutyvu pora *tūkstantukas* – *tūkstantėlis* yra absoliutieji sinonimai, o likusios poros *milijonukas* – *milijonėlis* bei *šimtukas* – *šimtelis* – daliniai. Pastarųjų porų vieno ar kito deminutyvo vartojimas sakinyje yra ne atsitiktinis, o sąmoningas veiksnys, priklausantis nuo to ką ir kaip kalbėtojas nori labiau paryškinti ar išreikšti.

6. Šnekamosios kalbos deminutyvų vaidmuo stiliaus figūrose

Šnekamoji kalba nuo oficialiosios, raštų kalbos skiriasi savo vaizdingumu, stiliaus figūrų įvairove. Tos figūros pasižymi originalumu, individualumu. Neretai, norint ryškiau išskirti, akcentuoti vertinimą, jose (stiliaus figūrose), yra vartojami deminutyvai. Pasak J. Macienės, „kartais žodžio daryba ar konkreti jo forma yra ta priežastis, dėl kurios kalbos vienetas vartojamas stiliaus figūroms sudaryti“ (Macienė, 2006, 88).

Visuose šaltiniuose (*ŠnKT*, *SKT ir A. B.*) buvo rasta pavyzdžių su skirtingomis stiliaus figūromis. Pasak K. Župerkos, „stiliaus figūra (lot. figūra ‘išvaizda, pavidalas’) yra ypatingas, nestandartinis kalbinės raiškos būdas. Figūros apima visus kalbos lygmenis: skirtinos leksinės semantinės [paryškinta *A. B.*] (tropai ir kt.), darybinės (stilistiniai naujadarai), morfologinės (figūrinis formų vartojimas), sintaksinės (figūrinis sintaksinių konstrukcijų vartojimas) ir fonetinės figūros (pasakymo garsinės sandaros aktualizacija). Be to, dar skiriamos grafinės figūros (figūriniai eilėraščiai ir pan.). Didžiausią stilistinį vaidmenį atlieka leksinės semantinės (paprastai vadinamos tiesiog semantinėmis) ir sintaksinės figūros.“ (Župerka, 1997, 57). Remiantis šiuo skirstymu yra pateikiami šaltiniuose rasti stilistiškai žymėti (prisodrinti stilistinių priemonių, figūrų) pavyzdžiai, analizuojama ką stiliaus figūroms suteikia deminutyvai, dėl kokių priežasčių jie yra vartojami ir kokias funkcijas atlieka.

Semantinės figūros.

Metafora. Metafora yra žodžio reikšmės perkėlimas remiantis daiktų ar savybių panašumu. Pagrindinis metaforos tikslas – „pasakyti išraiškingiau, efektyviau, kad klausytojui būtų padarytas didesnis poveikis, kad jis ne protu, bet ir emocionaliai suvoktų perduodamą informaciją“ (Gudavičius, 1994, 17). Metaforoje vartojamas deminutyvas gali būti svarbiausias dėmuo: jis įvardija metaforinio pasakymo temą / remą, arba – papildomas, šalutinis dėmuo: deminutyvas pavadina ypatybę, savybę, kuri suteikia metaforiniam pasakymui tam tikrą spalvinių niuansų.

1. Deminutyvas sudaro metaforinio pasakymo temą arba remą (rema – teikia naują, nežinomą, aktualią informaciją, tema – nurodo ryšį su ankstesne informacija, pakartojama anksčiau pateikta informacija):

a) *jo, ir visi tenais [= ten] ant pirščiukų laksto apie jį (ŠnKT);*

b) *jam seniai stogelis pavažiava [= galva susisuko] (Žmn. pok.);*

c) *uždaryta jinai [= ji] tame savo narvely (kalbama apie moterį, kuriai ribojama laisvė) (Žmn. pok.).*

Pasakyme *ant pirščiukų laksto* metafora simbolizuoja perdėtą stengimąsi, pataikavimą. Deminutyvas *pirščiukai* turi mažumo reikšmę (įvardijamas objektas yra nedidelis, mažas) ir yra vartojamas siekiant ryškiau įvardyti metaforinę pataikavimo semą. Lyginant šitoki metaforizuotą pasakymą su be deminutyvo išreikštu *ant pirštų laksto*, galima aiškiai justi pirmojo ekspresyvumą, vaizdingumą.

Pavyzdys b) lietuvių bendrinėje kalboje yra neteiktinas vartoti ir laikomas kalbos klaida, nes yra vertalas (paimtas iš rusų kalbos). Šnekamojoje kalboje jis vartojamas gana dažnai, norint pasakyti apie keistai, nelogiškai besielgianti asmenį. Deminutyvas *stogelis* šį metaforinį pasakymą sustiprina, suteikia ironiškumo atspalvį.

Pavyzdyje c) deminutyvinė metafora *uždaryta narvely* turi švelnumo, familiarumo atspalvį, kurio neliktų jei vietoj deminutyvo būtų vartojamas pamatinis žodis. Pamatinis žodis *narvas* metaforizuoja uždarą erdvę, suvaržymą, o deminutyvinė šio žodžio forma paryškina tos erdvės mažumą, ankštumą. Pasirinktu vediniu tarsi norima dar labiau sumažinti kalbamąjį dalyką ir kartu įvardinti jį sušvelnintai. Vadinasi, šiame sakinyje deminutyvas atlieka tiek tikslinamąją, tiek vertinamąją funkciją.

2. Deminutyvas – papildoma, šalutinė metaforinio pasakymo grandis:

a) *bet aš, žinok, galvojau viskas, atėjo mažais žingsniukais paskutinioji (ŠnKT);*

b) *atsirado durnelė [= kvailelė] iš sudegusio teatro (Žmn. pok.);*

Pirmame pavyzdyje metafora *atėjo paskutinioji* vaizdingai pavadina mirtį, paskutinę valandą, minutę. Ypatybė, sudaranti žodžio reikšmės metaforizacijos pagrindą, šiuo atveju, yra veiksmas, rodantis, kad viskas baigiasi, nyksta. Deminutyvo *žingsniukais* vartojimas šalia metaforos *paskutinioji*, ne tik kad žymi ilgą laiką – veiksmas neįvyko staiga, netikėtai, bet ir sušvelnina metaforinio pasakymo semantiką: mirties reikšmė atrodo ne tokia gąsdinanti ir grėsminga.

Antrame pavyzdyje deminutyvas *durnelė* (bendrinėje kalboje vartotinas *kvailelė*), vartojamas šalia metaforos *sudegusio teatro* (nebeegzistuojančio, sugriuvusio dalyko), suteikia metaforiniam pasakymui gailėsčio, užuojautos ar net ironiškumo, kandumo. Pakeitus deminutyvą pamatiniu žodžiu išnyksta vertinamoji funkcija, kuri yra ryški pasakant mažiškai.

Šnekamojoje kalboje galima skirti du deminutyvų vartojimo metaforiniuose pasakymuose tipus: 1. Kai deminutyvas vartojamas kaip papildoma metaforos grandis, suteikianti jai tam tikrą stilistinę atspalvį. 2. Kai deminutyvas sudaro metaforos temą arba remą.

Metonimija. „Metonimija yra žodžio reikšmės perkėlimas, grindžiamas sąvokų ryšiu.“ (Župerka, 1997, 63). *ŠnKT, SKT ir A. B.* buvo rasti tokie metonimijos vartojimo atvejai: *taip, o mano mergaitė va skrido iš_karto po šitų visų (ŠnKT); labai tokia šilta, labai simpatiška mergina (SKT).*

Šiuose pavyzdžiuose mažybinis maloninis žodis yra pagrindinė metonimijos sudedamoji dalis: *mergaitė skrido; šilta mergina.*

Deminutyvu išreikšta metonimija padeda išryškinti vaizduojamo daikto / asmens esminius bruožus: smulkumą, mažumą (*mergaitė*) / didumą (*mergina*).

Metonimijai yra būdinga sąveika su elipse, nes pasakymai tarsi suglaudžiami, nepasakomi dalykai, kurie ir taip aiškūs pvz., *mergaitė skrido = lėktuvas skrido*. K. Župerka teigia, kad būtent „šio tipo metonimija būdinga šnekamajai kalbai, oficialioje kalboje ji netinka.“ (Župerka, 1997, 65).

Personifikacija. Įsmeninimas arba personifikacija yra toks raiškos būdas, kai negyviems daiktams yra suteikiamos gyvos būtybės ypatumai, savybės: *juokiasi iš tavęs gėlytė, matai kaip juokiasi? (SKT); katinėlis, tau lialia groja? (SKT); O kai pinigėlių neperdaugiusiai [= nėra daug], įvertini, kad kiekvienas viršytas [= papildomai išleistas] tūkstantėlis sumažins tavo atostogas, keliones, tai ir namų, žinok, remontuoti nebesinori (Žmn. pok.).*

Pagal pateiktus pavyzdžius matyti, kad neretai personifikacija vartojama kalbant, arba lyg kalbant su vaiku: *gėlytė juokiasi, katinėlis tau lialia groja*. Tokiam kalbėjimui yra būdinga deminutyvinė vartosena, nes stengiamasi išreikšti švelnumą. Mažybinius maloninius žodžius galima pakeisti pamatiniais žodžiais *katinas, gėlė*, tačiau kartu pasikeistų ir emociniai konteksto atspalviai, neliktų vertinamosios funkcijos.

Visuose pateiktuose pavyzdžiuose deminutyvas sudaro personifikacijos pagrindą.

Ironija. Ironija yra paslėpta pašaipa, sarkazmas. „Jai būdingas netikėtumas, priešingų dalykų sugretinimas“ (Čepaitienė, 2007, 60). Deminutyvu išreikšta ironija yra semantiškai stipresnė, kandesnė, kartais skambanti ne kaip pašaipa, bet kaip pasityčiojimas: *tu manęs klausai? Geriau paklausk savo Astelės (Žmn. pok.); Ohoho koksai šuniukas – ranką be problemų nukąsti*

gali (Žmn. pok.); Pupyte, kokia tu esi, nejaugi galėtum būti tokia vyriukui sava [= savo]? (Žmn. pok.).

Pleonazmas. Pleonazmas yra kalbinis perteklius, tos pačios sąvokos ar sprendimo pakartojimas kitais žodžiais, dažniausiai bendrašakniais, arba skirtingai skambančiais (žr. Župerka, 1997, 66): *Grįžo mano tėvas girtut girtutėlis (Žmn. pok.); O plonyte [= plonytė] plonytiele [= plonytėlė], jaučiu nieka [= nieko] nevalga [= nevalgo] (Žmn. pok.); Eik tu, kaip išsiskalbe [= išsiskalbė] tai tokie baltut baltutėliai (Žmn. pok.).*

Šiuose pavyzdžiuose vienos leksinės reikšmės žodžiai (deminutyvas ir jo pamatinis žodis) vartojami tam pačiam dalykui nusakyti. Deminutyvas atlieka tikslinamąją funkciją, nes juo parodoma ypatybė skiriasi reikšmės atspalviu. Darybiniu laipsniavimu yra stiprinamas emocinis komponentas, aiškiau, konkrečiau iliustruojantis įvardijamo objekto ypatybę (*baltas, girtas, plonas*).

Kalambūras. Kalambūras yra stiliaus figūra, grindžiama skirtingos reikšmės žodžių garsiniu tapatumu, panašumu: *nes sakydavai, ne drugelis, o draugelis (ŠnKT); Simas sakydavo ne drugelis, o draugelis (ŠnKT)*. Kadangi šaltiniuose buvo rasti vos keli (labai panašūs) kalambūro, sudaryto su deminutyvu, pavyzdžiai, galima sakyti, kad šnekamojoje kalboje toks vartojimas nėra dažnas.

ŠnKT buvo rastas vienas **paradokso** (netikėtas, neįprastas pasakymas) vartojimo atvejis: *komentuoja bobulė šiuolaikinį gyvenimą (ŠnKT)*. Čia yra gretinami iš pažiūros nesuderinami dalykai – *bobulė* ir *šiuolaikinis gyvenimas* (senas / jaunas), o tai sudaro paradokso esmę.

Šiame pasakyme pagrindinė paradokso sudedamoji dalis yra deminutyvas *bobulė*, pavadinantis senyvą moterį. Deminutyvinis senyvos moters įvardijamas pasakymui suteikia menkumo, pašaipos atspalvį.

Sintaksinės figūros.

Retoriniai klausimai. Retoriniai klausimai tai tokie klausimai, kuriais parodomas tvirtinimas arba neigimas. „Klausdamas oratorius netiesiogiai atsako – konstatuoja, praneša, paskelbia“ (Koženiausienė, 1999, 343). Paprastai kalbėtojas klausia ne todėl, kad išgirstų atsakymą ar dėl to, kad nežinotų, o norėdamas paaštrinti klausytojo dėmesį, įtraukti adresatą į savo minčių raizginį.

Šnekamojoje kalboje retoriniai klausimai yra gana dažni: *nu tai va, močiutė nemokės papasakot, ane [= taip]? (ŠnKT); gal ne visos saulutės ten, ane [= taip]? (ŠnKT); saulutes,*

zuikučius, ane [= taip]? (ŠnKT); o brolytis irgi gražus ane [= taip]? (SKT); kieno čia toksai storas pilvukas? (SKT); siaurikė ta, ane? [= taip] (SKT).

Deminutyvas retoriniame klausime vartojamas tada, kai norima paryškinti viso pasakymo arba konkrečiai įvardyto objekto emocinį komponentą. Jei mažybinį maloninį žodį keistumėme pamatiniu žodžiu nei pasakymo esmė nei sintaksinė figūra nekistų.

Inversija. Inversija yra neįprasta žodžių tvarka sakinyje, vartojama ekspresyvumo sumetimais: *nu ir dar keletą tokių užduotėlių gražių turi (ŠnKT); aš labai norėčiau dar mėsytės gabaliuko (ŠnKT); o tos kėdutės tokios gan brangios (ŠnKT); vandenuko Daivutei įpilk (ŠnKT).* Rastuose pavyzdžiuose deminutyvai sudaro inversijos pagrindą: svarbiausias prasmės atžvilgiu žodis (deminutyvas) atkeliamas į jam neįprastą vietą, siekiant atkreipti dėmesį.

Kitos sintaksinės figūros. Vos po viena pavyzdį šaltiniuose buvo rasta **laipsniavimo** (*o tinka mažytės, mažesnės? (ŠnKT)*); **išvardijimo** (*bet toks švelnutėlis, lygutėlis (SKT)*) figūrų. Šiose figūrose deminutyvinis vedinys pasirenkamas vartoti todėl, kad patikslintų, aiškiau parodytų savitus, išorinius objekto požymius (mažumą, švelnumą, lygumą).

Išanalizavus deminutyvų vartojimą stilistiškai žymėtuose pasakymuose, galima konstatuoti, kad deminutyvai yra vartojami kaip pagrindinė (stilistinė figūra yra išreikšta deminutyvu) arba šalutinė (deminutyvas yra pagalbinė raiškos priemonė perteikiant stiliaus figūras) dalis, sudarant semantines arba sintaksines figūras. Nei darybinių, nei morfologinių figūrų vartojimo atvejų su deminutyvais nebuvo rasta, todėl galima teigti, kad tokia vartosena yra itin reta.

Jei stiliaus figūroje (ypač ironijoje, pleonazme, laipsniavime) mažybinis maloninis žodis yra pagrindinis dėmuo, tai jo pakeitimas pamatiniu žodžiu yra sunkiai įmanomas: išnyksta emocinis atspalvis, darybinė, kontekstinė reikšmė, visa tai kas sudaro pačią figūrą; o jei šalutinis dėmuo – išnyksta tik emocinis komponentas. Tikrąjį deminutyvo vaidmenį stiliaus figūroje aiškiau padeda atskleisti jo funkcijos (tikslinamoji, vertinamoji).

Išvados

Šnekamosios kalbos deminutyvai yra kalbos ekspresyvinimo priemonė. Iš surinktų pavyzdžių paaiškėjo, kad dažniausiai deminutyvai yra padaromi (ir šnekamojoje kalboje vartojami) iš daiktavardžio, būdvardžio, daug rečiau iš skaitvardžio.

Ištyrus rastus deminutyvų vartojimo šnekamojoje kalboje atvejus, galima teigti, kad:

1. Daiktavardžių ir būdvardžių deminutyvai dažniausiai padaromi prie daiktavardžio / būdvardžio pridėjus bendras – tiek daiktavardžiams, tiek būdvardžiams būdingas – priesagas. Trys priesagos **-ikis, -ė; -ylis, -ė; -okas, -ė** yra būdingos tik būdvardžių deminutyvams. Skaitvardžių deminutyvai yra išvedami iš trijų šaknų (*milijon-, tūktant-, šimt-*) pamatinių žodžių su trimis dažniausiomis šnekamosios kalbos deminutyvinėmis priesagomis (*-ėlis, -ė; -elis, -ė, -(i)ukas, -ė*).

2. Šnekamajai kalbai yra būdingi amplifikatyvų reikšmę turintys deminutyvai. Tokie deminutyvai turi ne mažumo, o priešingai – didumo reikšmę. Jie vartojami siekiant ironizuoti, pašiepti ar tiesiog hiperbolizuoti. Vienos iš dažniausių deminutyvų priesagų, vartojamų norint hiperbolizuoti, padidinti yra **-elis, -ė; -ėlis (-ė)**.

3. Deminutyvai gali būti išvedami nebūtinai su viena priesaga. Esama atvejų, kai deminutyvas padaromas su dviem, trim ar daugiau priesagų. Tokį deminutyvą tikslinga vadinti daugiapakopės darybos deminutyvu.

4. Dauguma šnekamosios kalbos deminutyvų turi specialiąją reikšmę. Taip atsitinka tada kai vedinys su deminutyvine priesaga tampa pagrindiniu referentu apibūdinančiu denotatą. Tokie deminutyvai yra įrašyti į „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“ ir turi atskiras reikšmes.

5. Būdvardžių ir skaitvardžių deminutyvai yra vartojami postpoziciškai (po pažymimojo žodžio) arba prepoziciškai (prieš pažymimąjį žodį). Kai deminutyvai vartojami postpoziciškai jų atliekamos funkcijos yra ryškesnės.

6. Mažybiniai maloniniai žodžiai yra vartojami skirtingomis darybos reikšmėmis. Priklausomai nuo to, ką norima išreikšti, su tuo pačiu ar skirtingu afiksu sudaryti vediniai, šnekamojoje kalboje dažniausiai žymi mažumą ir (arba) teigiamą / neigiamą vertinimą.

7. Tos pačios kalbos dalies (daiktavardžio, būdvardžio ar skaitvardžio) bendrašakniai deminutyvai yra sinonimiški ir sudaro darybinių sinonimų poras arba eiles.

Nustatyta, kad didžioji dalis šnekamojoje kalboje vartojamų sinonimiškų deminutyvų yra laikomi daliniais (ne absoliučiais) sinonimais: taikant substitucijos metodą, vietoj deminutyvo vartojant nedeminutyvinį pamatinį daiktavardį, pasikeičia visa sakinio prasmė, nelieka emocinių vertinimo komponentų.

8. Deminutyvai yra viena iš kalbos priemonių, gausiai ir tiksliai vartojamų kurti stiliaus figūroms. Deminutyvo svarba toms figūroms priklauso nuo to, kokį vaidmenį mažybinis maloninis žodis joje atlieka: ar yra pagrindinis stilistinės figūros narys, arba tik papildo pačią figūrą emociniais ekspresiniais atspalviais.

Vadinasi, deminutyvai yra viena ryškiausių šnekamosios kalbos ekspresyvinimo, priemonių, parodančių kalbėtojo santykį su įvardijamu objektu, atskleidžiančių sinonimiškumą, kalbėtojo charakterio savitumą.

Šaltiniai ir literatūra

Šaltiniai

1. VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Kompiuterinės lingvistikos centro surinktas *Šnekamosios lietuvių kalbos tekstynas I (2006)*. Prieiga per internetą: <http://donelaitis.vdu.lt>.
2. VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Kompiuterinės lingvistikos centro surinktas *Sakytinės lietuvių kalbos tekstynas II (2008)*. Prieiga per internetą: <http://donelaitis.vdu.lt>.
3. Žmonių pokalbiai, Radijo centro (RC radijas), Tv3, TV6 televizijos laidos.

Literatūra

1. Ambrazas, 1993 – Ambrazas S. *Daiktavardžių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
2. Balkevičius, 1963 – Balkevičius J. *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
3. *DLKG – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
4. *DŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą <http://www.autoinfo.lt/webdic/>.
5. Čepaitienė, 2007 – Čepaitienė G. *Lietuvių kalba ir kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.
6. Grumadienė, 2004 – Grumadienė L. Sociolingvistika ir kalbos kultūra. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 2004. P. 5–13.
7. Gudavičius, 1994 – Gudavičius A. *Leksinė semantika: Vienetai. Ryšiai. Struktūra*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas, 1994.
8. Gudavičius, 2000 – Gudavičius A. *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2000.
9. Gudavičius, 2007 – Gudavičius A. *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2007.

10. Jakaitienė, 1976 – Jakaitienė E., Laigonaitė A., Paulauskienė A. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslas, 1976.
11. Jakaitienė, 1988 – Jakaitienė E. *Leksinė semantika*. Vilnius: Mokslas, 1988.
12. Jautakienė, 2002 – Jautakienė R. *Pagrindiniai literatūros teorijos terminai*. Šiauliai: 2002.
13. KTŽ 1990 – Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.
14. Keinys, 1999 – Keinys S. *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 1999.
15. Koženiauskiene, 2001 – Koženiauskiene R. *Retorika: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
16. Kučinskaitė, 1999 – Kučinskaitė A. *Lietuvių kalbos etiketas*. Vilnius: Mokslas, 1990.
17. LKE 1999 – *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
18. LKG 1999 – *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 1. Red. K. Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1965.
19. Macienė, 1999 – Macienė J. Deminutyvai J. Vaičiūnaitės poezijos rinkinyje „Seno paveikslo šviesa“. *Tekstas forma ir turinys: Tarptautinės konferencijos tezės*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1999.
20. Macienė, 2003 – Macienė J. Deminutyvų darybos reikšmių ir funkcijų tekste ryšys. *Tekstas: lingvistika ir poetika: Mokslinės konferencijos medžiaga*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2003.
21. Macienė, 2005 – Macienė J. *Deminutyvų stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2005.
22. Macienė, 2005 – Macienė J. Skaitvardžių deminutyvų vartojimas. *Žmogus ir žodis, 2005 I*. P. 39–42.
23. Macienė, 2006 – Macienė J. Deminutyvų vaidmuo stiliaus figūrose. *Acta Humanitaria Universitatis Saulensis: Mokslo darbai*. Šiauliai, 2006. P. 88–98.
24. Paulauskienė, 1994 – Paulauskienė A. *Lietuvių kalbos morfologija: Paskaitos lituanistams*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
25. Pikčilingis, 1969 – Pikčilingis J. *Leksinė ir gramatinė sinonimika*. Kaunas: Šviesa, 1969.
26. Pikčilingis, 1971 – Pikčilingis J. *Lietuvių kalbos stilistika I*. Vilnius: Mintis, 1971.
27. Pikčilingis, 1975 – Pikčilingis J. *Lietuvių kalbos stilistika II*. Vilnius: Mintis, 1975.

28. Pikčilingis, 1988 – Pikčilingis J. *Sinonimika. Kalbos figūros: Fakultatyvinis kursas XI klasei*. Kaunas: Šviesa, 1988.
29. TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas* Red. A. Kinderys. Vilnius: Alma litera, 2003.
30. Urbutis, 1978 – Urbutis V. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas, 1978.
31. Vaskelienė, 2000 – Vaskelienė J. *Darybiniai sinonimai*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2000.
32. Vaskelienė, 2002 – Vaskelienė J. Darybinių sinonimų stilistika. *Linguistica Lettica* 10. Rīga, 2002. P. 92–101.
33. Župerka, 1997 – Župerka K. *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997.
34. Барлас, 1968 – Барлас Л. Г. *Вопросы лексики и фразеологии современного русского языка*. Ростов н/Д., 1968.
35. Виноградова, 1984 – Виноградова В. Н. *Стилистика: аспект русского словообразования*. Москва: Наука, 1984.
36. Янко - Триницкая, 1963 – Янко – Триницкая, Н. А. *Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах*. В. Кн.: РРЯ, 1963.

MAGISTRO DARBO SANTRAUKA

Studijų programa: *Lietuvių kalbotyros studijos*

Vardas, pavardė: *Aušra Balčiuvienė*

Darbo pavadinimas: *Deminutyvų vartojimas šnekamojoje kalboje*

Darbo pavadinimas anglų kalba: *The usage of diminutives of colloquial language*

Darbo vadovas (-ė): *doc. dr Jurgita Macienė*

Darbo gynimo data: *2009-06-15*

Pagrindiniai žodžiai: ***daiktavardžių deminutyvai, būdvardžių deminutyvai, skaitvardžių deminutyvai, šnekamoji kalba***

Pagrindiniai žodžiai anglų kalba (keywords): ***diminutives of nouns, diminutives of adjectives, diminutives of numerals, colloquial language***

SANTRAUKA

Lietuvių šnekamosios kalbos deminutyvai dažniausiai padaromi iš daiktavardžio, kiek rečiau iš būdvardžio ir labai retai iš skaitvardžio. Daiktavardžių ir būdvardžių deminutyvai dažniausiai padaromi prie daiktavardžio / būdvardžio pridėjus bendras – tiek daiktavardžiams, tiek būdvardžiams būdingas - priesagas. Skaitvardžių deminutyvai yra išvedami iš trijų šaknų (*milijon-*, *tūktant-*, *šimt-*) pamatinių žodžių su trimis dažniausiomis šnekamosios kalbos deminutyvinėmis priesagomis (*-ėlis*, *-ė*; *-elis*, *-ė*, *-(i)ukas*, *-ė*). Mažybiniai maloniniai žodžiai yra vartojami skirtingomis darybos reikšmėmis. Priklausomai nuo to, ką norima išreikšti, su tuo pačiu ar skirtingu afiksu sudaryti vediniai, šnekamojoje kalboje dažniausiai žymi mažumą ir (arba) teigiamą / neigiamą vertinimą. Deminutyvai yra viena ryškiausių šnekamosios kalbos ekspresyvinimo, priemonių, parodančių kalbėtojo santykį su įvardijamu objektu, atskleidžiančių sinonimiškumą, kalbėtojo charakterio savitumą

SANTRAUKA ANGLŲ KALBA (SUMMARY)

In the Lithuanian colloquial language, diminutives are mostly made from nouns, less frequently from adjectives, and rarely from numeral. Diminutives of nouns and adjectives are often formed from common suffixes. Diminutives of numerals are made from three roots – *šimt-*, *tūkstant-*, *milijon-* and three mostly used suffixes *-elis*, *-ėlis*, *-(i)ukas*. Diminutives are suffixal

derivatives and they are used in different meanings of formation. In accordance with to what you want to express using the same or diferent affix, diminutives of colloquial language usually denotes smallness and (or) positive/negative evaluation. Diminutive is one of the most distinct means of expressiveness, which shows the relation between the speaker and named object, reveals synonymy and individuality of speakers character.